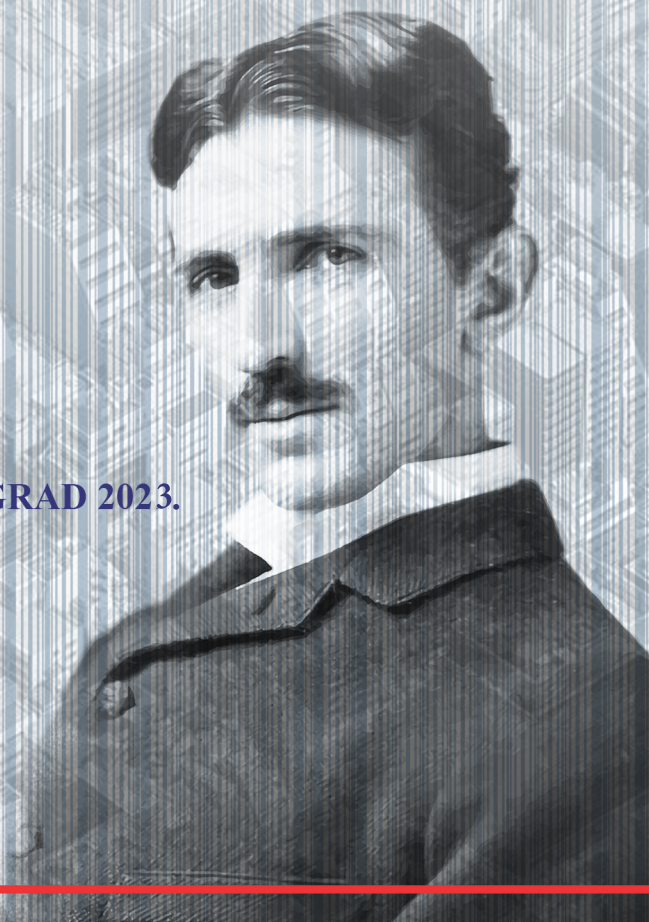

**UNIVERZITET „UNION – NIKOLA TESLA”
BEOGRAD**

ZBORNIK RADOVA

BEOGRAD 2023.

ZBORNİK RADOVA UNIVERZITETA
„UNION-NIKOLA TESLA“ BEOGRAD

- BROJ 5 -

Nikola Tesla
UNIVERZITET UNION

IZAZOVI
SAVREMENOG
DRUŠTVA

BEOGRAD 2023.

ZBORNİK RADOVA UNIVERZITETA
„UNION - NIKOLA TESLA“ BEOGRAD, BROJ 5

**IZAZOVI SAVREMENOG
DRUŠTVA**

Urednici

dr Sanja Mrazovac Kurilić, redovni profesor
dr Ljiljana Nikolić Bujanović, redovni profesor
dr Miša Stojadinović, viši naučni saradnik

Uređivački odbor

dr Violeta Rašković Talović, redovni profesor
dr Vladanka Presburger Ulniković, vanredni profesor
dr Dara Golubović Matić, vanredni profesor
dr Zorica Milovanović-Jeknić, docent
dr Danijela Anđelković, docent
dr Marina Milovanović, redovni profesor

Recenzenti

dr Boško Damjanović, redovni profesor
dr Petronije Jevtić, redovni profesor
dr Dragan Stanar, vanredni profesor
dr Hadi Waisi, docent
dr Miloš Milovanović, docent
dr Aleksandar Gračanac, redovni profesor

Dizajn korica

dr Miloš Milovanović, docent

SADRŽAJ

IZAZOVI SAVREMENOG DRUŠTVA

1. Lazar Milivojević, Zvonimir Božilović, Sanja Mrazovac Kurilić
PRAĆENJE ZAGAĐENJA VAZDUHA NA GRADILIŠTU KAO
POSLEDICA IZVOĐENJA GRAĐEVINSKIH RADOVA 5
2. Dušan Aničić, Luka Laketa, Petronije Jevtić, Jugoslav Aničić, Vesna
Petrović, Olgica Nestorović
REZULTATI POSLOVANJA PRIVREDE SRBIJE U PERIODU 2016-
2020. GODINE.....19
3. Мусхаджиев Сайд-Хасан Хамзатович
КОСОВСКЕ ЧЕРКЕСЫ: ОПЫТ МЕЖЭТНИЧЕСКИХ
КОММУНИКАЦИЙ В БЫВШЕЙ ЮГОСЛАВИИ 29
4. Danijela, S. Nikolić
HEZBOLAH – OD REVOLUCIONARNE ŠIITSKE MILICIJE
DO REGIONALNOG POLITIČKOG I VOJNOG AKTERA 40

PRAĆENJE ZAGAĐENJA VAZDUHA NA GRADILIŠTU KAO POSLEDICA IZVOĐENJA GRAĐEVINSKIH RADOVA

Lazar Milivojević¹

Zvonimir Božilović²

Sanja Mrazovac Kurilić³ *

¹ *Fakultet za graditeljski menadžment, Univerzitet Union-Nikola Tesla,
Beograd, Srbija, lmilivojevic@unionnikolatesla.edu.rs,*

² *Fakultet za graditeljski menadžment, Univerzitet Union-Nikola Tesla,
Beograd, Srbija zbozilovic@unionnikolatesla.edu.rs*

³ *Fakultet za ekologiju i zaštitu životne sredine, Univerzitet Union-Nikola
Tesla, Beograd, Srbija, smrazovac@unionnikolatesla.edu.rs ,*

Sažetak

Građevinska industrija je jedan od glavnih proizvođača prašine, gasova staklene bašte i ostalih zagađujućih supstanci u vazduhu. Efikasno funkcionisanje i upravljanje operacijama na gradilištu može značajno smanjiti ugljenični otisak građevinskog radova i druge uticaje na životnu sredinu. Saradnjom naučno-istraživačke ustanove i građevinske kompanije realizovano je praćenje kvaliteta vazduha na gradilištu u realnom vremenu korišćenjem IoT tehnologija. Implementiran je sistemski okvir zasnovan na IoT-u koji

integriše distribuiranu senzorsku mrežu za prikupljanje podataka u realnom vremenu i demonstriranje kvaliteta vazduha na gradilištu. Različiti tipovi senzora su korišćeni za prikupljanje podataka koji se odnose na NO₂ i PM_{2.5}, PM₁₀ čestice, kao i meteorološke parametre – brzinu i smer vetra, vlažnost, pritisak i temperaturu. Rezultati merenja u realnom vremenu daju sliku stanja zagađenosti vazduha na gradilištu i povezanost sa građevinskim aktivnostima kojima se može upravljati u cilju smanjenja koncentracije zagađujućih gasova i suspendovanih čestica. Praćenjem gradilišta u gradu Beogradu na licu mesta, ova studija je utvrdila da je nivo prašine u građevinskim aktivnostima relativno visok. Analizirajući koncentracije PM čestica, može se zaključiti da je građevinska aktivnost imala značajan uticaj na kvalitet vazduha u okolini građevinskog područja.

Ključne reči: građevinarstvo; PM čestice; meteorološki parametri

UVOD

Sa nadolazećim posledicama klimatskih promena, mere održivosti, uključujući kvantifikovanje količine zagađenja vazduha tokom različitih vrsta delatnosti, postale su važan cilj u svim granama privrede, uključujući i građevinsku industriju. Sva gradilišta stvaraju visok nivo zagađenja tokom dužeg vremenskog perioda. Građevinska industrija je jedan od glavnih proizvođača gasova sa efektom staklene bašte (GHG) sa učešćem od oko 12% u ukupnim svetskim emisijama. Prema zvaničnim podacima Delhijskog Komiteta za kontrolu zagađenja (DPCC), 30% zagađenja vazduha prašinom uzrokovano je emisijama sa gradilišta. Različite građevinske aktivnosti kao što su iskopavanje, rad dizel motora, rušenje, spaljivanje i rad sa toksičnim materijalima doprinose zagađenju vazduha. Glavni faktor koji doprinosi zagađenju vazduha oksidima azota i sumpora tokom građevinskih projekata je upotreba teške opreme, tj. mašine (bageri, utovarivači, buldožeri itd.) kao rezultat sagorevanja goriva koje koriste ove mašine. Zagađenje PM česticama uglavnom se pripisuje radovima na iskopavanju. Značajan izvor PM 2,5 čestica na gradilištima su izduvni gasovi iz dizel motora i dizel agregata, vozila i teške opreme. Zagađenju vazduha doprinose i štetne materije iz ulja, lepko-va, rastvarača, boja, tretiranog drveta, plastike, sredstava za čišćenje i drugih opasnih hemikalija koje se na veliko koriste na gradilištima.

Srbija je na Balkanu lider u građevinskoj industriji, koja raste iz godine u godinu. U avgustu 2022. godine izdate su 2.562 građevinske dozvole. Ovaj trend izgradnje obećava dalje značajno povećanje koncentracije gasova staklene bašte i drugih zagađujućih supstanci. Iz ovih razloga, prvenstveno je neophodno uvesti praćenje zagađujućih gasova i PM čestica u realnom vremenu kako bi se kroz uvid u količinu prisutnog zagađenja i zavisnost od atmosferskih uslova predložile mere za smanjenje koncentracije zagađujućih gasova i PM čestica.

Iako emisije štetnih materija u građevinarstvu postaju sve značajnije zbog ubrzanog trenda izgradnje u Srbiji, alat za praćenje emisija u realnom vremenu, koji je neophodan da pomogne građevinskim timovima da izbegnu prekomerne emisije štetnih materija, još uvek nije razvijen i uveden na gradilišta u Republici Srbiji. Veliki značaj primene ovog sistema i sprovođenja ove vrste istraživanja je za zdravlje zaposlenih na gradilištu koji zbog uslova rada često imaju zdravstvene probleme, odnosno loš kvalitet vazduha na gradilištima, što ponekad dostiže toliko loš nivo da ugrožava živote radnika.

Čvrste materije (PM čestice) su jedan od najčešćih zagađujućih supstanci u vazduhu na svetu, kao i oksidi azota (NO_x), fotohemijski oksidanti uključujući ozon (O₃), ugljen monoksid (CO), olovo (Pb) i sumpor dioksid (SO₂) (EPA, 2021).

Poslednjih nekoliko godina rađena su istraživanja o uticaju na koncentraciju prašine na gradilištima, sa fokusom na PM₁₀ i PM_{2,5} (De Moraes i sar., 2011; Hassan i sar., 2016; Yan i sar., 2019). Utvrđeno je da postoji niz faktora koji utiču na koncentraciju PM čestica na gradilištu. Svakako, sama okolina gradilišta predstavlja izvor određenih emisija koje se transportuju i registruju na samom gradilištu, nezavisno od aktivnosti na gradilištu. To su takozvane pozadinske emisije. Kada je reč o meteorološkim faktorima, urađeno je više studija o povezanosti meteoroloških parametara i koncentracije zagađujućih materija (uključujući i PM čestice), a na tu temu postoje oprečni stavovi. Neki autori (Araújo i sar., 2014) smatraju da meteorologija ima izuzetno važan uticaj na koncentraciju PM čestica na gradilištu, iako zbog nedostatka podataka o koncentraciji nisu uspeli da razviju model zavisnosti koncentracije PM čestica od meteoroloških parametara. Prema nekim drugim autorima (Zhang i sar., 2009), emisije prašine sa gradilišta imaju značajne sezonske promene, što su potvrdili i drugi istraživači u svojim istraživanjima (Zhao i sar., 2010). Ovo opet ukazuje na jaku vezu između koncentracije PM čestica i meteoroloških parametara. U nekim istraživanjima (Luo, 2017; Guo, 2010) koja su takođe proučavala vezu između građevinskih radova i

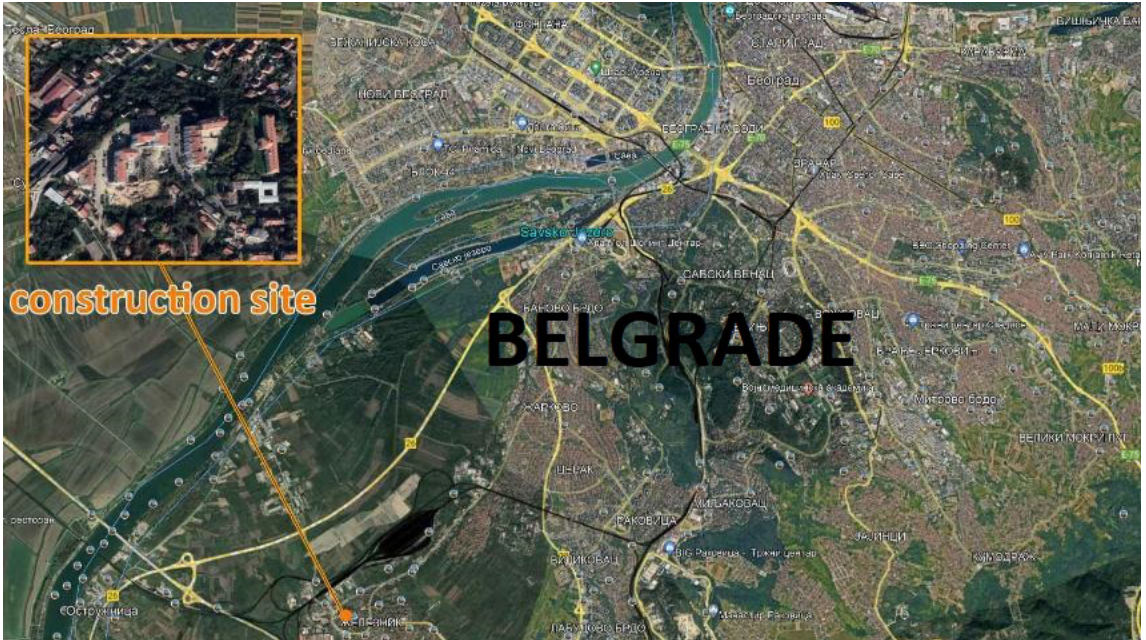
meteoroloških parametara, zaključeno je da su PM čestice u visokoj pozitivnoj korelaciji sa brzinom vetra i relativnom vlažnošću vazduha, a slaboj sa temperaturom. Pored radova na iskopavanju, određeni doprinos emisiji imaju i unutrašnji radovi na zgradama. Kinsei i sar. (2004) otkrili su da vozila koja napuštaju gradilište mogu da prenesu veliku količinu prašine i sedimenta na obližnje puteve, što dovodi do podizanja sekundarne prašine. Azarmi i sar. (2014) izvršio je detaljno praćenje pojedinih faza radova na gradilištu, kao što su mešanje betona, bušenje i sečenje. PM₁₀, PM_{2,5} i PM_{0,1} koncentracije tokom aktivnosti bušenja i sečenja bile su i do 14 puta veće od pozadinskih koncentracija. Moraes (2016) fokusirao se na praćenje koncentracije čestica (PM₁₀) nastalih od betona i zida u građevinskim aktivnostima. Ova i slična istraživanja su pokazala da su određene faze i aktivnosti tokom rada na gradilištima važan faktor koji utiče na koncentraciju PM čestica. (Fan i sar., 2011).

Cilj ovog istraživanja je dublja i detaljnija analiza odnosa između koncentracija PM čestica na gradilištu koje se emituju usled radova na iskopu i meteoroloških parametara. Analiza podataka je urađena da bi se proverila mogućnost primene veštačke inteligencije na predviđanje koncentracije PM čestica u zavisnosti od vremenskih uslova.

METODOLOGIJA

Eksperiment koji se sastojao od merenja koncentracija suspendovanih čestica PM_{2,5} i PM₁₀, zatim NO₂, kao i meteoroloških parametara (pritisak, temperatura, vlažnost, brzina i pravac vetra) izveden je na jednom gradilištu u Beogradu (Slika 1.) tokom 15 dana u julu 2022. godine, od 1. do 15. jula. Zona iskopa se nalazi zapadno i jugozapadno od lokacije merne stanice, dok su dodatni izvori emisija na gradilištu, kao što su stolarski i armaturni radovi, postavljeni na severnoj i severozapadnoj strani od uređaja za nadzor na gradilištu. Emisije iz drugih izvora dolaze iz pravca juga i istoka i mogu se tretirati kao pozadinske emisije. Tokom čitavih petnaest dana na području iskopa radile su dve mašine na električni pogon. Svim danima osim nedelje radilo se od 13 do 17 časova. Otpad se svakodnevno odvezio kamionima.

Slika 1

Položaj gradilišta na teritoriji Beograda

Korišćeni su uređaji tipa senzora i rezultati su se snimali svakih 5 minuta.

RS-MG111-VIFI-1 je predajnik sa više elemenata. Koristi se za detekciju NO₂, PM_{2,5} i PM₁₀. Predajnik sadrži senzore i kontrolni čip, koji ima karakteristike visoke preciznosti, visoke rezolucije i dobre stabilnosti. Koristeći Wi-fi mrežni prenos, direktno je povezan sa Wi-fi mrežom. Sa besplatnim softverom ili besplatnom IoT platformom na oblaku, direktno se formira Online Integrisani sistem za praćenje kvaliteta vazduha.

Drugi uređaj je meteorološka stanica CC-M12: anemometar (VD, VS), temperatura, pritisak i vlažnost sa RH&T i 4G komunikacijom.

Uređaji su prenosivi (sa mogućnošću ugradnje na otvorenom iu zatvorenom prostoru). Takav sistem omogućava rukovodiocu gradilišta i kompaniji da u realnom vremenu imaju detaljan uvid u kvalitet životne sredine. Pri tome se identifikuju izvori emisije štetnih gasova iz tri glavne delatnosti u

građevinarstvu: zemljani radovi, transport i unutrašnji radovi. Različiti tipovi senzora su korišćeni za prikupljanje podataka vezanih za NO₂, PM_{2,5}, PM₁₀ čestice, kao i meteorološke parametre – brzinu i smer vetra, vlažnost, pritisak i temperaturu. Veb i mobilna aplikacija pružaju vizuelizaciju podataka (mapa, lista, grafikon), obaveštenja/alarme kada su vrednosti van definisanog opsega, algoritme za obradu podataka, izvoz u csv datoteku.

Za analizu podataka u ovoj studiji korišćen je statistički softver SPSS 23.0.

Rezultati i diskusija

Rezultati merenja su prikazani na slikama 2-7. Rezultati su dati kao celodnevni rezultati (FD), pri čemu su na grafikonima prikazani rezultati merenja tokom ukupnog vremena, 24 sata dnevno, za svih 15 dana.

Praćenjem koncentracije zagađujućih materija dobijena su 3 seta podataka, uključujući PM_{2,5}, PM₁₀ i NO₂.

Kao što je prikazano na slikama 2-4, ova 3 skupa podataka su ucrtana u linijski grafikon.

Iz prikazanih rezultata može se videti da su se koncentracije PM_{2,5} kretale od 1 do 133 $\mu\text{g}/\text{m}^3$ tokom celog dana, odnosno u periodu od 24 časa dnevno. Prosečna vrednost koncentracije PM_{2,5} za svih 15 dana iznosila je 15.301 $\mu\text{g}/\text{m}^3$ tokom celodnevnog posmatranja. Prosečne dnevne koncentracije PM_{2,5} bile su respektivno dnevno, za svih 15 dana: 26.46, 14.69, 21.06, 26.87, 27.09, 15.76, 15.16, 16.55, 11.66, 7.26, 1.3.3, 11.66, 7.26, 1.3. 5,26 $\mu\text{g}/\text{m}^3$.

Koncentracije PM₁₀ su se kretale od 1 do 143 $\mu\text{g}/\text{m}^3$ tokom celog dana, odnosno u periodu od 24 časa dnevno. Prosečna vrednost koncentracije za svih 15 dana iznosila je 16.811 $\mu\text{g}/\text{m}^3$ tokom celog dana posmatranja. Prosečne dnevne koncentracije PM₁₀ bile su između respektivno dnevno, za svih 15 dana: 29.18, 16.22, 23.05, 30.21, 30.15, 16.97, 16.04, 17.50, 12.69, 7.48, 10.19, 12.69, 7.98, 10.19. 16,94 $\mu\text{g}/\text{m}^3$.

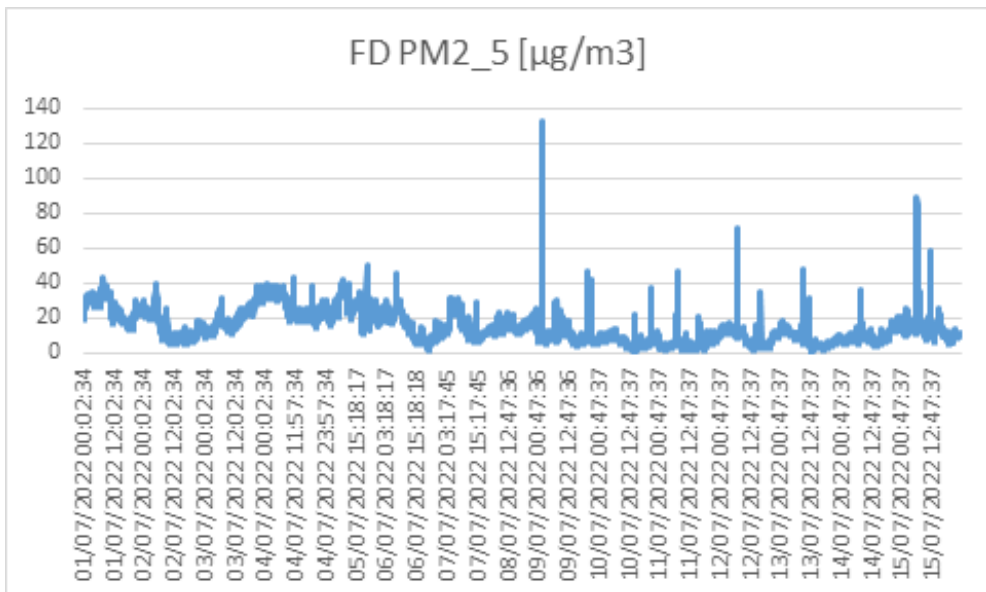
Može se primetiti da su najveće vrednosti koncentracije čestica PM₁₀ i PM_{2,5} bile tokom noćnih sati, što se može pripisati stabilizaciji atmosfere prema (Ling i sar , 2015).

Prema ograničenjima SZO, PM_{2,5} ne bi trebalo da prelazi 5 $\mu\text{g}/\text{m}^3$ godišnje srednje vrednosti, ili 15 $\mu\text{g}/\text{m}^3$ 24-časovne srednje vrednosti; i

PM10 ne bi trebalo da prelazi 15 $\mu\text{g}/\text{m}^3$ godišnje srednje vrednosti, odnosno 45 $\mu\text{g}/\text{m}^3$ 24-časovne srednje vrednosti. Analizirajući prosečne 24-časovne vrednosti za PM2,5 i PM10, može se zaključiti da PM2,5 predstavlja daleko veću opasnost po zdravlje zbog daleko viših vrednosti u odnosu na propisane dnevne granice. Može se primetiti da više od 50% dana, uključujući i neradne dane, PM2,5 prelazi dozvoljenu 24-časovnu vrednost prema standardima SZO, što nije slučaj sa PM10.

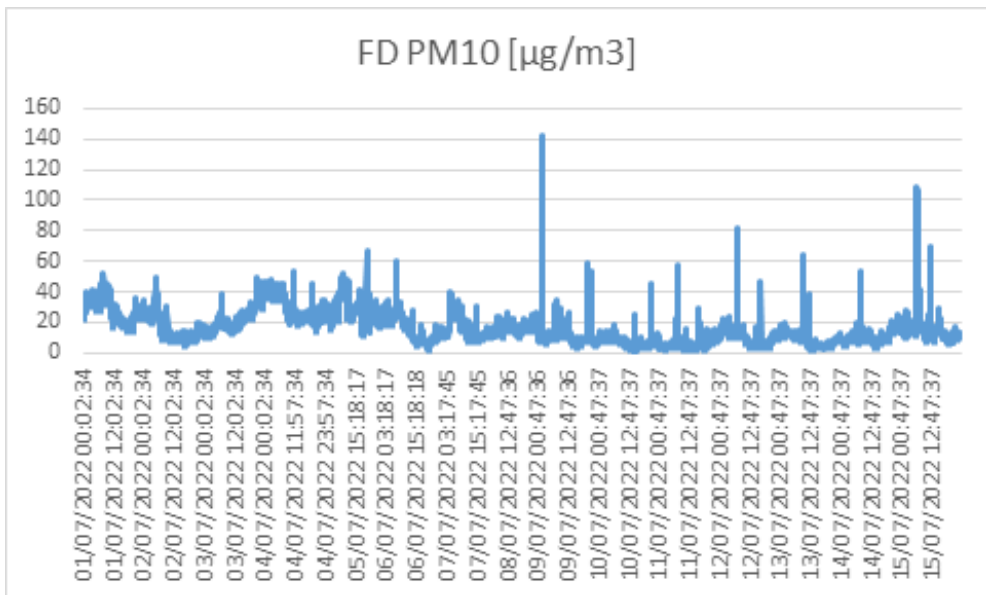
Koncentracije NO2 su se kretale od 0 do 510 $\mu\text{g}/\text{m}^3$ tokom celog dana, odnosno tokom 24-časovnog perioda. Prosečna vrednost za svih 15 dana iznosila je 167.741 $\mu\text{g}/\text{m}^3$ tokom celog dana posmatranja. Na gradilištu se tokom radnog vremena može uočiti značajan porast koncentracije NO2. Oko 70% je veća prosečna dnevna vrednost tokom 10 radnih sati u odnosu na sva 24 sata.

Uticaj na koncentraciju NO2 može se objasniti transportom otpada koji je svakodnevno kamionima odvožen do deponije građevinskog otpada, ali i uticajem saobraćaja sa obližnjih puteva.

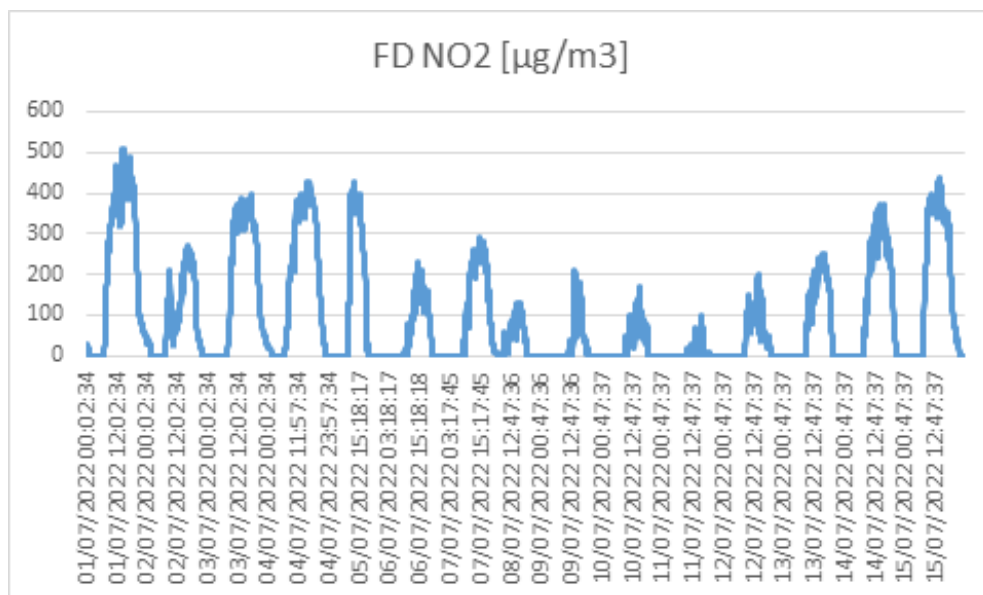
Slika 2

Vremenska zavisnost koncentracije PM2,5 čestica u vazduhu na gradilištu tokom radova na iskopu u periodu od 15 dana (celodnevni podaci)

Slika 3

Vremenska zavisnost koncentracije PM10 čestica u vazduhu na gradilištu tokom radova na iskopu u periodu od 15 dana (celodnevni podaci)

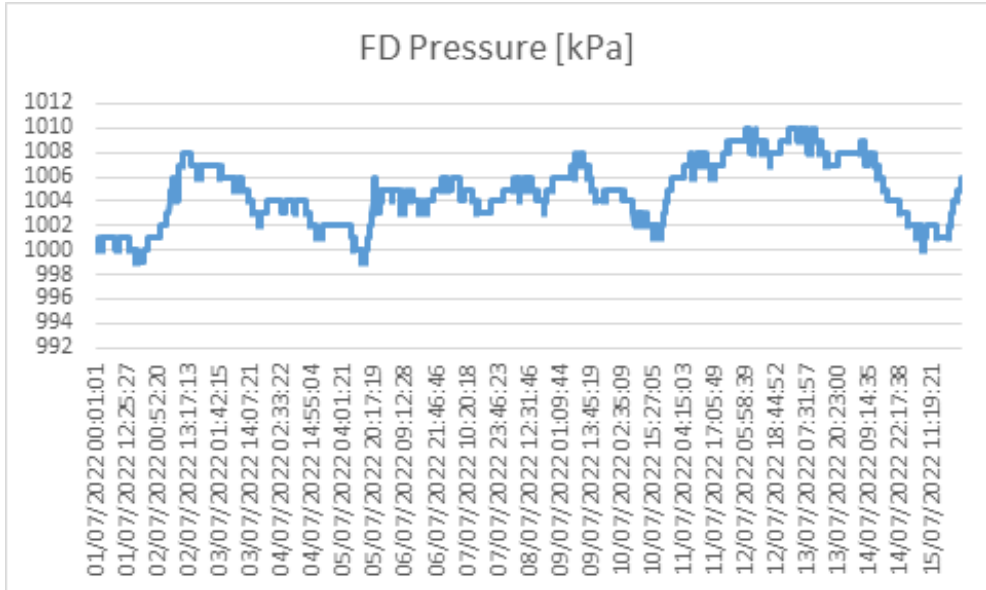
Slika 4

Vremenska zavisnost koncentracije NO2 u vazduhu na gradilištu tokom radova na iskopu u periodu od 15 dana (celodnevni podaci)

Pracnjem meteoroloških podataka dobijeno je 5 setova meteoroloških podataka, uključujući brzinu i pravac vetra, temperaturu, vlažnost i atmosferski pritisak.

Kao što je prikazano na slikama 5-7, 4 skupa podataka su ucrtana u linijski grafikon.

Pritisak se kretao od 999 do 1010 kPa tokom celog dana, odnosno u periodu od 24 časa dnevno. Prosečna vrednost za svih 15 dana bila je 1004,977 kPa tokom celodnevnog posmatranja.

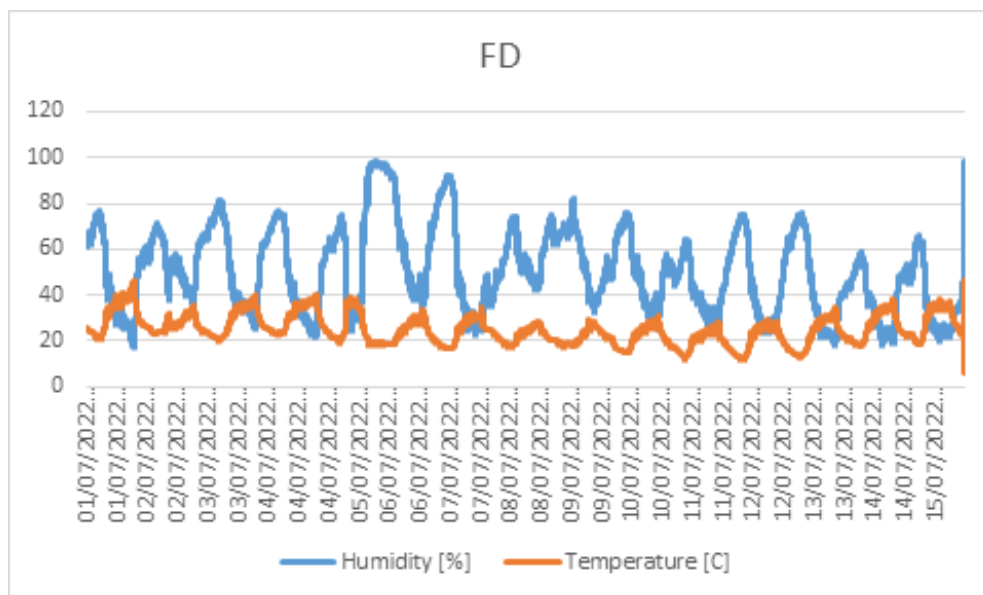

Slika 5

Vremenska zavisnost vazdušnog pritiska na gradilištu u toku radova na iskopu u periodu od 15 dana (celodnevni podaci)

Vlažnost vazduha se kretala od 18,1 do 98,3% tokom celog dana, odnosno u periodu od 24 časa dnevno. Prosečna vrednost za svih 15 dana iznosila je 51,03% tokom celog dana posmatranja.

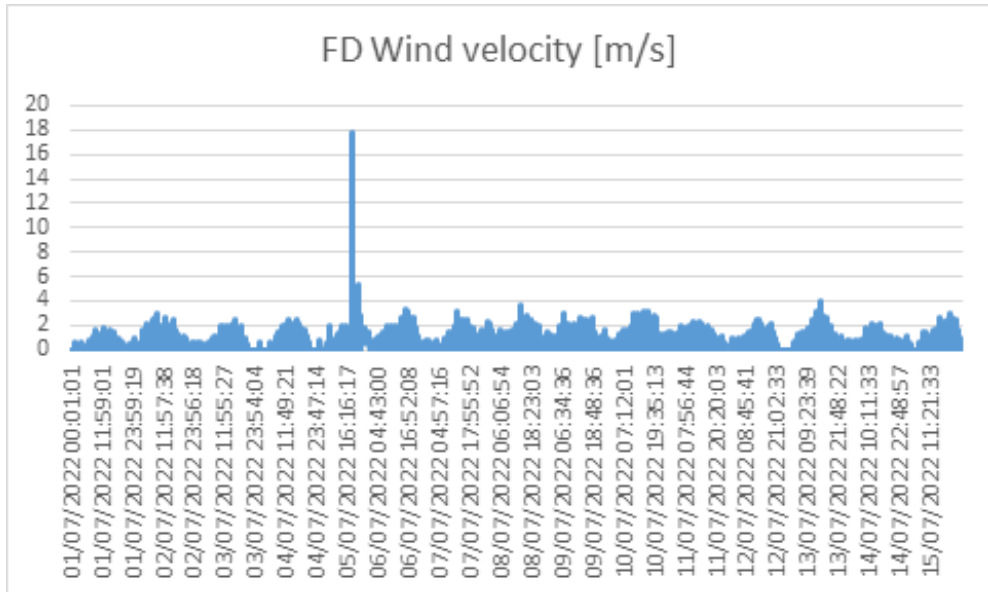
Temperatura se kretala od 12,4 do 46,2°C tokom celog dana, odnosno u periodu od 24 časa dnevno. Prosečna vrednost za svih 15 dana bila je 25.192 °C. tokom celodnevnog posmatranja.

Slika 6

Vremenska zavisnost temperature i vlažnosti na gradilištu u toku radova na iskopu u periodu od 15 dana (celodnevni podaci)

Brzina vetra se kretala od 0 do 24,8 m/s tokom celog dana, odnosno u periodu od 24 časa dnevno. Prosečna vrednost za svih 15 dana bila je 0,354 m/s tokom celog dana posmatranja.

Slika 7

Vremenska zavisnost brzine vetra na gradilištu u toku radova na iskopu u periodu od 15 dana (celodnevni podaci)

Zaključak

Podaci o meteorološkim i parametrima kvaliteta vazduha na gradilištu prikupljeni su kako bi se utvrdili glavni faktori koji utiču na emisiju građevinske prašine, što može biti osnova za smanjenje uticaja prašine nastale građevinskim aktivnostima na okolno područje. Glavni zaključci članka su sledeći:

Praćenjem gradilišta na licu mesta u gradu Beogradu, ova studija je utvrdila da je nivo emisije prašine iz građevinskih aktivnosti relativno visok. Prosečna koncentracija PM₁₀ bila je 16,42 µg/m³, a koncentracija PM_{2,5} 8,37 µg/m³. Analizirajući prosečne 24-časovne vrednosti za PM_{2,5} i PM₁₀,

može se zaključiti da PM_{2,5} predstavlja daleko veću opasnost po zdravlje zbog daleko viših vrednosti u odnosu na propisane dnevne granice.

Što se tiče glavnih faktora koji utiču na emisiju građevinske prašine, rezultati pokazuju da emisija građevinske prašine nije bila u značajnoj vezi ni sa jednim meteorološkim faktorom kada se ti parametri nisu značajno menjali.

Dalji predmet istraživanja biće primena veštačke inteligencije, mašinskog učenja i nekih drugih matematičkih modela u razvoju prediktivnog modela koji bi imao za cilj pametno upravljanje gradilištem uz vođenje računa o kvalitetu radnog i životnog okruženja.

Literatura

EPA. Criteria Air Pollutants. Available online: <https://www.epa.gov/criteria-air-pollutants#sel> (9 Jun 2021).

De Moraes, R.J.B.; Costa, D.B.; Priscylla, I.; Araújo, S. (2011) Particulate Matter Concentration from Construction Sites: Concrete and Masonry works; ASCE: Reston, VA, USA; pp. 1–11.

Hassan, H.A.; Kumar, P.; Kakosimos, K.E. (2016) Flux estimation of fugitive particulate matter emissions from loose Calcisols at construction sites. *Atmos. Environ.*, 141, 96–105.

Yan, H.; Ding, G.; Li, H.; Wang, Y.; Zhang, L.; Shen, Q.; Feng, K. (2019) Field Evaluation of the Dust Impacts from Construction Sites on Surrounding Areas: A City Case Study in China. *Sustainability*, 11, 1906. <https://doi.org/10.3390/su11071906>

Araújo, I.P.S.; Costa, D.B.; Moraes, R.J.B.D. (2014) Identification and Characterization of Particulate Matter Concentrations at Construction Jobsites. *Sustainability*, 6, 7666–7688.

Zhang, W.T.; Wang, X.S.; Liu, Z.R.; Zhang, Y.H.; Shao, M.; Cheng, Q.; Wu, D.G.; Tian, W. (2009) Construction Fugitive PM10 Emission and Its Influences on Air Quality in Guiyang. *Acta Scienriarum Nat. Univ. Pekin.*, 46, 258–264.

Zhao, Y.; Li, Y.; Zhang, C.H.; Wang, Q.; Jian, T.; Chen, Z. (2010) Spatial dispersion laws of particulate matter from Construction work site of municipal engineering. *Ecol. Environ. Sci.*, 19, 2625–2628.

Luo, Y. (2017) Study on Dust Emission Characteristics of Typical Construction Site in Chong Qing; Southwest University: Chongqing, China.

Guo, M. (2010) Construction Fugitive Dust Quantification Modeling Based on BP Neural Network; Lanzhou University: Gansu, China.

Kinsey, J.S.; Linna, K.J.; Squier, W.C.; Muleski, G.E.; Chatten, C., Jr. (2004) Characterization of the Fugitive Particulate Emissions from Construction Mud/Dirt Carry out. *J. Air Waste Manag. Assoc.*, 54, 1394–1404.

Azarmi, F.; Kumar, P.; Mulheron, M. (2014) The exposure to coarse, fine and ultrafine particle emissions from Concrete mixing, drilling and cutting activities. *J. Hazard. Mater.*, 279, 268–279. [CrossRef] [PubMed]

Moraes, R.J.B.D.; Costa, D.B.; Araújo, I.P.S. (2016) Particulate Matter Concentration from Construction Sites: Concrete and Masonry Works. *J. Environ. Eng.*, 142, 05016004.

Fan, S.B.; Li, G.; Tian, G. (2011) Fugitive dust emission characteristics from construction site by field measure. *Environ. Sci. Technol.*, 34, 209–211.

Ling Yao, Ning Lu, Xiafang Yue, Jia Du, and Cundong Yang (2015) Comparison of Hourly PM2.5 Observations Between Urban and Suburban Areas in Beijing, China *Int J Environ Res Public Health.*; 12(10): 12264–12276. Doi: 10.3390/ijerph121012264

REZULTATI POSLOVANJA PRIVREDE SRBIJE U PERIODU 2016-2020. GODINE

dr Dušan Aničić, Fakultet za ekonomiju i finansije

dr Luka Laketa, Berlight d.o.o. Beograd

dr Petronije Jevtić, Fakultet za ekonomiju i finansije

dr Jugoslav Aničić, Fakultet za ekonomiju i finansije

dr Vesna Petrović, Fakultet za ekonomiju i finansije

dr Olgica Nestorović, Fakultet za ekonomiju i finansije

Rezime:

Privreda Srbije u tranzicionom periodu nije smanjila zaostatak u razvoju u odnosu na zemlje Centralne i Istočne Evrope, a dodatne probleme u poslovanju je napravila finansijska kriza iz 2008. godine. Bez obzira na relativno visok nivo stranih direktnih investicija izostao je dinamičan privredni rast jer je zabeležen nizak nivo domaćih investicija, kako javnih tako i privatnih. Posle pada BDP-a u 2014. godini, narednih godina su u kontinuitetu zabeležene stope rasta BDP-a, sve do 2020. godine, kada je bio pad od 1%. U poslednje dve godine, i pored negativnog dejstva pandemije virusa korona, sačuvana je makroekonomska stabilnost, zahvaljujući fiskalnim i monetarnim stimulansima koja su preduzeća dobila od države i njenih institucija. Time je stvorena dobra osnova za budući održiv, stabilan i dinamičan privredni rast i razvoj.

Ključne reči: privreda, rezultati poslovanja preduzeća, tranzicioni period, Srbija

Uvod

Privreda Srbije se početkom tranzicionog perioda karakterisala visokom nelikvidnošću, velikom zaduženošću i niskom konkurentnošću u međunarodnim razmerama. Industrijska proizvodnja je potpuno devastirana, stopa nezaposlenosti je bila visoka a makroekonomsko okruženje nestabilno. Na sve to je došla i svetska finansijska kriza 2008. godine koja je u potpunosti ogolela sve slabosti privrednog sistema, tako da su prve godine posle finansijske krize bile otežane za poslovanje privrede. Pozitivni trendovi u poslovanju privrede Srbije počinju od 2015. godine, kada su u kontinuitetu, zaključno sa 2019. godinom, ostvarene pozitivne stope rasta društvenog bruto proizvoda. Taj trend je zaustavljen 2020. godine, kada je zabeležen pad BDP-a od 1%, nastao kao posledica poslovanja u uslovima globalne pandemije izazvane korona virusima.

Petogodišnji period pre nastanka pandemije, koji je predmet analize u ovom radu, odlikuje se makroekonomskom stabilnošću, niskom inflacijom i stabilnim deviznim kursom što je rezultiralo pozitivnim stopama rasta BDP-a, smanjenjem nezaposlenosti i rastom konkurentnosti domaće privrede. Međutim, i u takvim uslovima je ostvaren spoljnotrgovinski deficit, odnosno veći uvoz od izvoza, a povećale su se i razlike u regionalnoj razvijenosti što je alarmantan signal, posebno imajući u vidu negativna migraciona kretanja ka velikim gradskim centrima i odlazak mladih, obrazovanih kadrova u inostranstvo.

Makroekonomski ambijent

Posle petogodišnjeg perioda uzastopnog rasta, privreda Srbije je zabeležila pad od 1,0% u 2020. godini, koji je najviše nastao kao posledica globalne krize izazvane pandemijom korona virusa. I pored dejstva pandemije, u privredi je sačuvana makroekonomska stabilnost, zahvaljujući pre svega snažnoj podršci privrede od strane države, putem fiskalnih i monetarnih stimulansa. I u 2020. godini su zadržani niska inflacija i stabilan devizni kurs, uz blagi rast broja zaposlenih i povećanje zarada. Istovremeno, uvećane su kreditna i investiciona aktivnost uz opadanje spoljnotrgovinske razmene, s tim što je uvoz i dalje dosta veći od izvoza.

Prema Izveštaju Agencije za privredne registre - APR (2021), na kraju 2020. godine u Republici Srbiji su bila registrovana 130.582 privredna društva, od kojih je 108.625 dostavilo podatke iz finansijskih izveštaja koji su predstavljali osnovu za izradu Godišnjeg izveštaja o poslovanju privrede u 2020. godini, od strane APR-a. Što se tiče strukture privrednih društava, u nerazmenljivom sektoru je poslovalo 82.641 privredno društvo, sa 695.428 zaposlenih, dok je u razmenljivom sektoru poslovalo 23.470 privrednih društava sa 522.526 zaposlenih. Ukupno posmatrano, privredna društva su povećala broj zaposlenih u odnosu na prethodnu godinu zahvaljujući sprovedenim merama ekonomske politike u 2020. godini.

Najviše privrednih društava poslovalo je u sektorima G-Trgovina na veliko i malo (32.107 ili 30,3%) i C- Preradivačka industrija (17.381 ili 16,4%). Posle njih slede sektori M-Stručne, naučne, inovacione i tehničke delatnosti i F-Gradjevinarstvo, a veliki rast broja privrednih društava je zabeležio sektor J-Informisanje i komunikacije. Posmatrano po veličini, porast broja zaposlenih beleže velika, srednja i mikro privredna društva, dok je pad zabeležen kod malih privrednih društava. Takođe, u 2020. godini je poslovalo i 31.465 privrednih društava koja nisu imala zaposlene radnike.

Prema podacima Narodne banke Srbije (NBS, 2021), devizne rezerve na kraju 2020. godine iznose 13.492 miliona evra, pri čemu je njihovo učešće u BDP bilo 28,8%. Učešće spoljnog duga u BDP je bilo 65,8%, a odnos spoljnog duga prema izvozu robe i usluga je bio 138,2%. Nezaposlenost je, prema Anketi bila 9,7%, a ostvaren je budžetski deficit u visokom iznosu od 8,3%. Stepenn otvorenosti ekonomije Srbije na kraju 2020. godine je 103,9 i predstavlja odnos uvoz+izvoz / BDP. Stepenn otvorenosti privrede pokazuje uključenost zemlje u medjunarodnu podelu rada i izražava koji deo razmene odrdjena zemlja ostvaruje sa drugim zemljama, kao i kolika je zavisnost od drugih zemalja.

Tabela 1: Osnovni makroekonomski pokazatelji u periodu 2016-2020. godina

OPIS	Godina				
	2016	2017	2018	2019	2020
Bruto domaći proizvod (u milionima din. - tekuće cene)	4.200.197,1	4.754.368,4	5.059.680,8	5.417.724,9	5.463.542,3
Stopa rasta bruto domaćeg proizvoda	2,7	2,0	4,3	4,2	-1,0
Industrijska proizvodnja	104,7	103,9	101,3	100,3	100,4
Godišnja stopa inflacije (indeks potrošačkih cena)	1,6	3,0	2,0	1,9	1,3
Izvoz (u milionima evra)	13.429,7	15.050,8	16.271,4	17.536,4	17.051,9
Uvoz (u milionima evra)	17.389,6	19.396,0	21.918,4	23.857,3	22.957,1
Broj zaposlenih (u hiljadama)	1.921	1.977	2.053	2.101	2.149
Bruto zarade (u dinarima)	63.474	64.727	68.629	75.814	82.984
Neto zarade (u dinarima)	46.097	46.600	49.650	54.919	60.073
Kurs dinara prema evru (na dan 31. decembra)	123,47	118,47	118,19	117,59	117,58

Izvor: Agencija za privredne registre

Nakon 2014. godine kada je zabeležen pad BDP-a od 1,8%, u narednim godinama je zabeležen rast BDP-a u kontinuitetu, sve do 2020. godine, kada je nastao pad od 1% (Tabela 1.) Posebno su bile visoke stope rasta u 2018. i 2019. godini od 4,3 i 4,2 respektivno.

U celom posmatranom periodu, prema podacima iz Tabele 1., i većina ostalih makroekonomskih podataka pokazuje značajan uzlazni trend u poslovanju privrede. Industrijska proizvodnja, koja je drastično devastirana pre 2000. te godine, kao i kasnije u tranzicionom periodu, pokazuje znake oporavka i blagog rasta, što je izuzetno važno, imajući u vidu da je ekonomska politika u tranzicionom periodu forsirala rast uslužnog sektora, na račun realnog sektora, a najviše industrije i poljoprivrede.

Posmatrani period od 2016. do 2020. godine se odlikuje niskom i stabilnom inflacijom i stabilnim deviznim kursom, što su elementarne pretpostavke za planiranje poslovnih aktivnosti, pre svega u domenu investiranja i istraživačko-razvojnih aktivnosti. Makroekonomska stabilnost u ovom periodu je doprinela i povećanju broja zaposlenih i njihovih zarada. Ono što kvari sliku uspešnog privrednog razvoja je dalje povećanje spoljnotrgovinskog deficita: tako je izvoz od 2016. do 2020. porastao cca 27% dok je rast uvoza u posmatranom periodu bio veći i iznosio je cca 32%. To je rezultiralo trgovinskim deficitom u 2020. godini od 5.905 miliona evra, što je visok iznos imajući u vidu niske performanse privrede.

U privredi Srbije su i dalje prisutni regionalni dispariteti, nastali kao posledica nepostojanja razvojne regionalne politike, sa svim negativnim posledicama koje iz toga proizilaze. Pre svega, nastavljaju se negativna migraciona kretanja ka velikim gradskim centrima a veliki je i odlazak mladih, obrazovanih kadrova u inostranstvo. Zbog toga je potrebna, osim izgradnje putne infrastrukture, značajnija podrška sektoru malih preduzeća i preduzetnicima u nedovoljno razvijenim područjima, kako bi se obezbedio ravnomeran regionalni razvoj i zadržao visokoobrazovani kadar i u manjim, nerazvijenim sredinama.

U Srbiji su veoma niske domaće investicije (i javne i privatne) dok su strane direktne investicije (SDI) relativno visoke. Osnovni uzroci niskih domaćih privatnih investicija su nepovoljni opšti uslovi poslovanja i niska domaća štednja. Javne investicije su niske zbog neefikasnosti države kao i činjenice da se prednost daje tekućoj potrošnji u odnosu na investicije. S druge strane, SDI su visoke zbog jeftine radne snage, slobodne trgovine, niskih poreza, visokih subvencija kao i zbog ad-hoc zaštite stranih investitora od neefikasnog pravnog i administrativnog sistema (Arsić, et a.2019).

Tri grupe faktora opredeljuju razlike u efikasnosti privrede između pojedinih zemalja. Prvo, to su institucije od kojih zavisi sigurnost vlasničkih prava i ravnopravnost učesnika na tržištu. Drugi faktor su strukturne karakteristike privrede kao što je razvijenost finansijskog sistema, otvorenost privrednog sistema, demografske karakteristike stanovništva i sl. Treći faktor je ekonomska politika u čijem domenu su poreska politika, nivo inflacije, visina javnog duga, dinamika zarada i produktivnosti (Besley,1995., Lim 2014).

Proces globalizacije primorava preduzeća iz Srbije da prihvate pravila poslovanja koja nameću vodeće multinacionalne kompanije. U međunarodnom poslovnom okruženju upravljanje finansijama je znatno složenije zbog

delovanja sledećih faktora (Besley, Brigham, 2015.): različite valutne denominacije, razlike u ekonomskom i pravnom okruženju, jezičkih i kulturnih razlika, uloge vlade i političkog rizika. Poslovne odluke se teže prilagođavaju, odnosno menjaju kada se pravila, regulativa i poslovna kultura značajno razlikuju od jednog poslovnog okruženja do drugog.

Finansijski rezultati poslovanja preduzeća u periodu 2016-2020. godine

Analiza ostvarenih rezultata poslovanja preduzeća u periodu 2016-2020, godine je izvršena na bazi podataka APR, koji su dobijeni sistematizacijom predatih finansijskih izveštaja od strane preduzeća. Svrha finansijskog izveštavanja je, pre svega, kreiranje informacija korisnih za donošenje poslovnih odluka, pri čemu se pre svega, imaju u vidu odluke investitora, kreditora i ostalih stejkholdera preduzeća (Stefanović, 1995). Istinito i pošteno finansijsko izveštavanje predstavlja prvoklasni javni interes, pa načelo objektivnog izveštavanja treba da bude rukovodeće načelo kreatora finansijskih izveštaja (Stevanović, 2011).

Iako su poslovala u nepovoljnim uslovima usled pandemije korona virusa, privredna društva su u 2020. godini uspela da ostvare obim ukupne aktivnosti na nivou prethodne godine, ostvarivši ukupne prihode od 12.065.703 miliona dinara, dok su ukupni rashodi umanjeni u odnosu na prethodnu godinu za 0,6%. Pozitivno je i to što je u strukturi ukupnih prihoda veoma visoko učešće poslovnih prihoda (prihodi iz osnovne delatnosti) i iznosi 97%, dok su, na drugoj strani, poslovni rashodi nešto sporije rasli. To je rezultiralo pozitivnim poslovnim rezultatom u 2020. godini od 640.599 miliona dinara, što predstavlja uvećanje u odnosu na prethodnu godinu od 10,5 %.

Podaci iz posmatranog perioda, 2016-2020. godine (Tabela 2), pokazuju povećanje ukupnih prihoda u iznosu od 24,4% i ukupnih rashoda od 22,8%, dok je poslovni dobitak povećan 24,2%, dakle nešto manje od rasta ukupnih prihoda. Rezultat iz finansiranja (kamate, kursne razlike) je bio negativan u celom periodu, osim 2017. godine, kada je bio zabeležen pozitivan rezultat.

Tabela 2: *Struktura prihoda i rashoda privrednih društava u periodu 2016-2020. godina*

u milionima dinara

OPIS	Godina				
	2016	2017	2018	2019	2020
A. Ukupni prihodi	9.698.306	10.626.296	11.270.861	12.061.580	12.065.703
B. Ukupni rashodi	9.394.453	10.166.933	10.672.254	11.600.364	11.534.781
Poslovni prihodi	9.295.667	10.025.364	10.740.343	11.624.285	11.700.975
Poslovni rashodi	8.780.021	9.506.916	10.156.774	11.044.356	11.060.376
I Poslovni rezultat	515.646	518.448	583.569	579.929	640.599
Finansijski prihodi	141.432	293.787	130.872	124.266	119.491
Finansijski rashodi	265.330	255.188	183.258	164.257	153.765
II Rezultat iz finansiranja	-123.897	38.599	-52.385	-39.991	-34.274
III Rezultat iz ostalih aktivnosti	-80.886	-90.667	69.007	-69.860	-49.333
IV Neto dobitak poslovanja koje se obustavlja	2.239	2.120	2.641	3.734	1.991
V Neto gubitak poslovanja koje se obustavlja	9.248	9.139	4.224	12.595	28.061

Izvor: Agencija za privredne registre, 2021.

Prema podacima Tabele 3. vidimo da broj privrednih društava sa pozitivnim finansijskim rezultatom iznosi 62.230, a ukupan neto dobitak iznosi 711.679 miliona dinara. Istovremeno, u 2020. godini je čak 29.117 privrednih društava poslovalo sa neto gubitkom u ukupnom iznosu od 278.159 miliona dinara. Prebijanjem neto dobitaka i neto dobitaka ostvaren je pozitivan neto rezultat od 433.521 miliona dinara, što predstavlja uvećanje neto rezultata u odnosu na početnu posmatranu 2016. godinu od 89%. Međutim, u celom posmatranom periodu čak jedna trećina privrednih društava posluje sa gubitkom zbog čega imaju brojne negativne posledice, počev od većih troškova zaduživanja, nemogućnosti učestvovanja na različitim konkursima javnih nabavki, dobijanja državnih podsticaja, nepovoljnog tretmana od strane poslovnih partnera i dr.

Tabela 3: Rezultati poslovanja privrednih društava od 2016. do 2020. godine

OPIS	Godina									
	2016		2017		2018		2019		2020	
	Iznos (u mil. din)	Broj pr. društava (u mil. din)	Iznos (u mil. din)	Broj pr. društava (u mil. din)	Iznos (u mil. din)	Broj pr. društava (u mil. din)	Iznos (u mil. din)	Broj pr. društava (u mil. din)	Iznos (u mil. din)	Broj pr. društava (u mil. din)
1. Neto dobitak	534.412	57.160	650.547	60.255	745.890	60.566	643.059	63.438	711.679	62.230
2. Neto gubitak	305.108	27.194	276.673	27.303	246.176	27.272	283.806	26.953	278.159	29.117
Neto rezultat	229.304		373.874		499.714		359.253		433.521	

Izvor: Agencija za privredne registre, 2021.

U 2020. godini je povećan obim kredita odobrenih privredi za 9,1% u odnosu na prethodnu godinu, čemu su doprineli ublažavanje monetarne politike NBS, krediti iz garantnih šema namenjeni mikropreduzećima, malim i srednjim preduzećima, kao i omogućavanje moratorijuma na otplatu kreditnih obaveza. Prosečna ponderisana kamatna stopa na odobrene dinarske kredite privredi u četvrtom kvartalu 2020. godine je bila 3,3% (NBS, 2021).

U Srbiji su u tranzicionom periodu nastale značajne monopolske i oligopolske strukture i bankocentričan finansijski sistem, što je razlog više za značajnije korekcije od strane državnih institucija u cilju stvaranja uslova za ravnopravno učešće svih aktera u privrednom životu. U nadležnosti državnih institucija su važni instrumenti fiskalne i monetarne politike, a u interesu preduzeća je transparentnost i predvidivost propisa, bez čestih izmena. Porez na dobit, PDV i drugi poreski oblici umaju veliki uticaj na rezultate poslovanja i strateške poteze preduzeća, kao i stabilan devizni kurs, niska inflacija, stimulativna kreditna politika, niske kamatne stope na koje veliki uticaj ima NBS preko visine referentne kamatne stope i dr.

Porezi na prihod građana moraju biti progresivni a ceo poreski mehanizam mora stimulisati investicije. Poreski sistem mora biti predvidiv i stabilan u dužim vremenskim periodima. Istovremeno, potrebno je onemogućiti sivu ekonomiju, poslovanje preko poreskih rajeve i sprečavanje stranih preduzeća da izbegavaju plaćanje poreza u Srbiji. Važna je i jasna podela nadležnosti kod uvođenja poreskih nameta i drugih dažbina između republičkih i lokalnih organa u cilju izbegavanja dupliranja poreza i smanjenja broja poreskih nameta, taksi i naknada.

Za realizaciju investicione strategije preduzeća neophodni su odgovarajući izvori finansiranja, sopstveni ili pozajmljeni. Ozbiljan problem preduzeća u Srbiji je nedovoljan sopstveni kapital za razvojne potrebe, pa su preduzeća prinudjena da se za potrebe finansiranja investicija zadužuju na finansijskom tržištu, najčešće u vidu bankarskih kredita. Banke radije daju kratkoročne, potrošačke pa čak i stambene kredite jer svi nose manji rizik od dugoročnih kredita za investicije. Kreditni uslovi u velikoj meri nisu prilagodjeni potrebama preduzeća, posebno u pogledu ročnosti odobravanja i visine kamatnih stopa. Osim toga, većina ugovora o kreditu sadrži valutnu klauzulu što sa svoje strane nosi rizik od oscilacija deviznog kursa. Sektor malih preduzeća nije atraktivan za bankarski sektor, pa bi formiranje mikrokreditnih finansijskih institucija bilo značajan napredak na polju njihovog finansiranja.

Zaključak

Brojna iskustva zemalja u razvoju su potvrdila da se privredni razvoj ne može zasnivati samo na stranim investicijama već na njihovom sadejstvu sa domaćim javnim i privatnim investicijama, zasnovanim na domaćoj štednji. Da bi se takvi razvojni efekti ostvarili potrebno je ekonomskom politikom stvoriti bolji investicioni ambijent koji bi stimulisao povećano učešće investicija u bruto-domaćem proizvodu. Srbija je u tranzicionom periodu imala niže investicije od zemalja Centralne i Istočne Evrope što je imalo za posledicu da se visina BDP-a nije približila nivou navedenih zemalja, bez obzira na relativno visoke stope rasta u periodu pre nastanka pandemije virusa korona. U narednom periodu je bitno, pre svega, zadržati makroekonomsku stabilnost, stabilan devizni kurs, nizak nivo inflacije kao i predvidivost fiskalne i monetarne politike.

Ekonomska politika u narednom periodu mora da stvori ravnopravne uslove za domaće i strane investitore koji imaju za cilj ulaganja u privredni razvoj zemlje. Sa svoje strane, država treba putem javnih investicija, pre svega u infrastrukturu da utiče na povećanje privatnih investicija, domaćih i stranih. U takvim uslovima bi se i domaća preduzeća, bez obzira na relativno skromna sopstvena sredstva, lakše odlučivala za investiciona ulaganja. Time bi se stvorile pretpostavke za povećanje broja preduzeća koja imaju pozitivne finansijske rezultate poslovanja, povećavaju svoju profitabilnost i konkurent-

nost na domaćem i međunarodnom tržištu. Na taj način bi se poboljšao platni i spoljnotrgovinski bilans zemlje, podigao nivo zarada i opšteg standarda stanovništva.

Literatura

Agencija za privredne registre (2017), Saopštenje o poslovanju privrede u Republici Srbiji u 2016. godini

Agencija za privredne registre (2019), Godišnji izveštaj o poslovanju privrede u 2018. godini

Agencija za privredne registre (2021), Godišnji izveštaj o poslovanju privrede u 2020. godini

Arsić, M., Randjelović, S., Nojković, A., (2019) Causes and consequences of low investments in Serbia, Zbornik radova Ekonomska politika Srbije u 2019. godini, Naučno društvo ekonomista Srbije, SANU i Ekonomski fakultet Beograd, str. 43-61.

Besley, T., (1995) „Property Rights and Investment Incentives: Theory and Evidence from Ghana“, Journal of Political Economy, Vol. 10, No 5.

Besley, S., Brigham, E., (2015), Corporate finance, Data Status, Beograd

Lim, J. J., (2014), „ International and Structural Determinants of Investment Worldwide“, Journal of Macroeconomics, vol. 41(C), p 160-167.

Narodna banka Srbije (2021), Osnovni makroekonomski pokazatelji

Narodna banka Srbije (2021), Pokazatelji eksterne pozicije Srbije

Stefanović, R., (1995) Računovodstvena načela i standardi finansijskog izveštavanja, Finansije br. 11-12, str. 722-729.

Stevanović, N., (2011) Finansijsko - izveštajna odgovornost u kontekstu EU, međunarodnog i novog domaćeg regulatornog okvira, Ekonomika preduzeća, br. 5-6, str. 227-242.

КОСОВСКИЕ ЧЕРКЕСЫ: ОПЫТ МЕЖЭТНИЧЕСКИХ КОММУНИКАЦИЙ В БЫВШЕЙ ЮГОСЛАВИИ

Мусхаджиев Сайд-Хасан Хамзатович,
кандидат исторических наук, доцент кафедры административного
и уголовного права ФГБОУ ВО «Майкопский государственный
технологический университет», E-mail: mussaid72@gmail.com

XX век, наряду с мировыми войнами и глобальными вызовами, отмечен и как век актуализации этно-национальных проблем. Обострение межэтнических отношений, проявившееся в ходе национальных движений, межэтнических напряжений и конфликтов на постсоветском пространстве, в бывшей Югославии и в странах западной демократии (Великобритания, Испания, Канада) повысило научный и общественный интерес к объяснительным моделям межэтнических процессов.

Анализ различных видов межкультурных контактов и факторов межэтнических отношений поможет пролить свет на механизм генезиса и функционирования современных многоплановых этнических процессов, формы передачи культурного опыта и способы усвоения человеком или конкретной этнической группой людей иноэтнического социокультурного окружения.

В СССР-России длительное время в гуманитарных науках исследовательский акцент делался на формулировке «межнациональные отношения», нежели «межэтнические коммуникации». Смысловая специфика понятий ощущается даже чисто поверхностно. Нам представляется, что термин «межнациональные отношения» укоренившийся в советской теории и практике, имеющий своих апологетов и сегодня, является нерелевантным и неадекватным, так как не охватывает все многообразные сферы взаимодействия этносов в культуре, быту, науке, межличностных

отношениях и т.д. Кроме того, данный термин имел политико-идеологическую направленность, которая заключалась в идеализации и советского национально- государственного устройства, и характера отношений между народами. И, наконец, ошибочность использования этой формулировки в том, что европейская научная мысль и вся международная практика пользуется термином «нация», производным от которого является понятие «межнациональное», в значении политической и гражданской общности конкретного государства.

В отличие от этого формулировка «межэтнические отношения (коммуникации)» не несёт на себе никакого политического штампа, кроме того, она по смыслу охватывает более широкий диапазон обмена материальными и духовными продуктами культурной деятельности между двумя и более этническими общностями, осуществляемой в различных формах.

Характер и уровень межэтнических отношений, по мнению специалистов-этнологов, определяется следующими группами взаимозависимых факторов: историческими, социальными, культурными, психологическими, ситуативными и политическими [1]. Они могут проявляться либо в отдельности, либо в совокупности, в зависимости от этнического состава той или иной страны, а также интенсивности и продолжительности контактов разных этносов и этнических групп, проживающих в одном государстве или в одном регионе. К странам, где проблема межэтнических отношений является особо актуальной, относятся Россия и бывшая Югославия. Полиэтнический характер этих государств поставил перед ними чрезвычайно важную двуединую задачу — сохранение единого федеративного государства и соблюдение прав этносов и этнических групп, одной из которых являются косовские адыги, бывшие граждане Югославии, репатриировавшиеся на историческую родину и получившие гражданский статус Российской Федерации.

Тема косовских черкесов (адыгов), крохотной этнической общины, в рассматриваемом нами русле этнологической науки, поднимается впервые¹. Она интересна еще и тем, что в судьбе этой общины очень ярко переплелась вся палитра вышеуказанных факторов межэтнических отношений. Исторический фактор, ход исторических событий всегда вли-

1 *Первую статью автор написал ещё в 2001 году. Смотрите:*

Мусхаджиев С.Х. Межэтнические коммуникации: косовские адыги в полиэтнической Югославии // Известия Центра системных исследований МГТИ. 2001. №3. С.161-163.

ял на отношение черкесов - адыгов к окружающим балканским народам, что касается действенности ситуационного фактора, то он выразился в том, что сложившаяся в 90-е годы XX века в Югославии ситуация политической и межэтнической напряженности усилила в черкесской общине стремление вернуться на родину.

В исторической памяти народа очень стойко сохраняются события, которые играют консолидирующую роль, но, вместе с тем, нередко они же и «разделяют» его с другими народами. Они становятся знаковыми, вокруг них мобилизуются идеологемы либо «безвинных страданий», либо «героических подвигов» того или иного народа. И очень часто разные народы оценивают их по-разному. Так, Первая Балканская война (1912-1913 гг.) привела к усилению позиции Сербии и сербского этноса в регионе, а для балканских (косовских) черкесов эта война стала началом массового исхода преимущественно в Турцию.

Для глубинного анализа межэтнических контактов «косовских адыгов» в Югославии необходима реконструкция наиболее значимых компонентов исторического опыта. «Балканская эпопея» черкесской общины длилась более 130 лет, если первоначально в 1860-е гг. на Балканах было расселено по разным источникам от 250 тыс. до 420 тысяч черкесов, то ко второй половине 1990-х гг. их осталось всего 150-400 человек [2]. За все время сменилось 5-6 поколений, а что касается политико-правового статуса черкесов, то он подвергался изменениям 7 раз.

После завоевания Российской империей Северо-Западного Кавказа вынужденные переселиться в Османскую империю в 1860-е гг. черкесы стали подданными султана, часть из которых были расселены для несения военно-полицейской службы среди христианских народов на Балканах. По данным сербского ученого-этнолога А. Урошевича, непосредственно в Косово в 1860 - 1870-е гг. переселилось около 40 тыс. черкесов, где они основали более 50 населенных пунктов [3]. В 1913 г. черкесская община оказывается разделенной между королевствами Сербии и Черногории. С 1918 г. черкесы на Балканах становятся подданными молодого Королевства сербов, хорватов и словенцев, которое в 1929 г. получает название Югославия. Во время Второй мировой войны территория проживания черкесов находится под оккупацией фашистской Германии (1941-1944гг.). В конце 1945 г. провозглашается создание Федеративной Югославии, гражданами которой и становятся черкесы-адыги.

Когда Югославия берёт «курс на социализм» под влиянием СССР, часть черкесов (примерно около 100 семей) и косовских турок по своей инициативе начинают переселяться в Турцию. В основе миграции преимущественно были религиозные мотивы. Постепенно сокращается география черкесской общины на Балканах, во второй половине XX века они проживали компактно только в двух населённых пунктах в северной части Косово: Донье Становце и Милошево.

В 1963 г. Косово приобретает статус автономного края в составе Югославии, где широкие автономные права получают численно доминирующие в этом крае албанцы [4]. В 1990-е гг. черкесы юридически оставаясь гражданами Союзной Югославии, де-факто оказались незащищенными в условиях развала Югославии и нарастания межэтнической напряженности в Косово.

Такие калейдоскопические трансформации гражданско-политического положения черкесской общины, периодическое сокращение ее численности во много крат вызывают у исследователя вполне обоснованные вопросы: почему со временем произошло значительное сокращение этнической общины черкесов на Балканах в целом и в Косово, в частности? Какие причины (демографические, военные, миграционные) лежат в основе численного уменьшения косовских черкесов? Сопоставляя источники, можно найти ответы. Начало реэмиграции (исхода) черкесов, в основном, в Турцию связывают с Балканскими войнами (1912-13 гг.), а его апогей падает на период между мировыми войнами и после. По мнению косовского репатрианта Р. Цея, «это было время самого массового исхода адыгов (еще и турок, албанцев) в Турцию». В результате черкесов в Косово осталось меньше 1000 человек. Главную причину респондент связывает с психологическим страхом потери религиозной идентичности из-за прихода «коммунистической власти» [6]. Немаловажную роль здесь сыграли и регулярные политические катаклизмы, сотрясавшие Балканский полуостров, как-то: частые изменения политических и административных границ, которые устанавливались искусственно без учета этно-социальных реалий и жизненных интересов населения. Все это вызывало политическую раздробленность и экономическое ослабление. По мнению Ю. Ивановой, крупного специалиста в области российской балканистики, «один из существенных этностабилизирующих факторов — установление административных и государственных границ. Внутри них интенсифицируются информационные связи, преобладают

внутригосударственные брачные союзы. В идеологической жизни поднимаются на щит традиции государственности, которые у балканских народов, уходя корнями в далекое прошлое, были весьма стойкими» [7].

В межэтнических взаимоотношениях края Косово ведущую роль играли и играют албанцы и сербы, черкесская община в силу своей малочисленности, трагического исторического опыта и огромной удаленности от родины не претендовала на серьезные позиции. По существующей в этнологии классификации сербы как государствообразующий этнос Союзной Югославии относился к титульному народу, албанцы, по численности доминирующие в Косово, составляли и составляют этническое большинство, черкесы выступали в качестве крохотного этнического меньшинства, проживающего на территории инационального государства и сохраняющего свою этническую самоидентификацию.

Процессы межэтнического общения (между титульными этносами, коренными народами и этническими меньшинствами в полиэтническом государстве или субъекте государства) отражают данное политическое состояние и исторический опыт, лежащие в основе межэтнических коммуникаций. Их особенности обусловлены межкультурной спецификой среды общения, этническим и социальным составом участников общения, этнополитической ситуацией в данном регионе и т. д.

В отличие от тех политических, культурных и других аспектов межэтнических связей, что опосредованы временем и пространством, межэтническое общение происходит при непосредственных контактах между людьми, представляющими в этом общении не только различные этнические миры, но и привносящие с собой проблемы и противоречия действительных человеческих отношений.

Создание благоприятной эмоциональной атмосферы межэтнического общения предполагает преодоление барьеров напряженности, порождаемой проявлениями межнациональной предвзятости, социальной фрустрации и институциональной сегрегации. Сопутствующие этим проявлениям отрицательные эмоции, оценки и действия становятся индикаторами степени конфронтационности межэтнических коммуникаций. Лишь в благожелательной атмосфере общение достигает уровня взаимопонимания, солидарных отношений, взаимопомощи. Важнейшим слагаемым такой атмосферы является высокая политическая куль-

тура человеческих отношений. Их ситуативный, быстро меняющийся характер уравнивается и корректируется институциональными, функционально-ролевыми формами межличностных отношений представителей контактирующих национальностей. Особенно ярко это проявляется там, где реализуются конструктивные интересы и настроения партнеров.

На характер взаимодействия разных народов одной территории важное значение оказывает лингвистический фактор межэтнических коммуникаций, сходство или различие их языка. Языковая близость часто может содействовать процессу межэтнической консолидации. В случае сильного расхождения языков контактирующие народы прибегают к языку межэтнического общения. В автономном крае Косово до 1989 г. было законодательно закреплено двуязычие, что означало равностатусность албанского и сербского языков. Это укрепляло этнополитическую стабильность в регионе, которая проявлялась в высокой степени культурной и конфессиональной толерантности и большим количеством межэтнических браков. «Две параллельно развивающиеся общины, каждая со своим языком, культурой, вековыми традициями, своими школами и магазинами, мирно сосуществовали» [8].

Вызывает интерес то, что косовские черкесы свободно общались и на сербском - государственном языке Югославии и на албанском - втором официальном языке автономного края Косово. «Большинство адыгов, родившихся до Второй мировой волны, знали адыгейский и турецкий языки, а некоторые и сербский — государственный язык. Современные адыги, репатрианты из Косово, знают адыгейский, сербский и албанский. Турецкий язык давно потерял свою значимость» [9].

Знание родного языка и двух совершенно разных по происхождению языков, главных контактирующих этносов, позволяло черкесской общине даже в период тяжелейшего политического и межэтнического конфликта в регионе сохранять определенный нейтралитет и возможность регулярного диалога с враждующими сторонами.

Важнейшим инструментом регулирования межэтнического общения в массовых масштабах является государственная национальная (этнонациональная) политика, преломленная как в призме концепции, так и интересов, взглядов в рамках массово-политической психологии

участников процессов общения. Не абсолютизируя роль этнопсихологических явлений в политике, тем не менее очевидно, что без их учета невозможно адекватно понять, оценить межэтнические противоречия, негативные проявления, причины столкновений, а также пути нейтрализации, преодоления последствий конфликтных ситуаций, обеспечения конструктивного характера межэтнических контактов и взаимодействия.

Опыт последнего десятилетия XX в., идеологический крах социализма в странах Восточной Европы, миграционная активность этнических групп, а также распад СССР и Югославии свидетельствуют о том, что исходные отличительные признаки этнополитического феномена современных диаспор — отрыв частей этнических общностей (этнических групп) от национальных сообществ исторической родины, их рассеивание по территориям других государств и пребывание на территории последних на положении национальных меньшинств в инокультурном (иноэтничном) окружении (как с формальным принятием гражданства, так и без него). [10] Тенденции, связанные с формированием диаспор, интенсифицируются и начинают приобретать транснациональный характер в условиях разрушения многонациональных и полиэтнических государств, приводящего к масштабному изменению государственных границ.

Процессы распада многонациональных государств, скреплённых «коммунистической утопией», сопровождавшиеся политическим сепаратизмом в регионах, созданием независимых государств, а также дискриминационной политикой правящих этнократических режимов не могли не вызвать острых этнополитических конфликтов, связанных со стремлением к реализации своей идентичности групп населения, оказавшихся в положении этнических меньшинств.

По мнению респондента, в связи со сложившейся ситуацией в постсоциалистические времена в Союзной Югославии «адыги (черкесы) были поставлены в положение выбора: либо поддержать албанцев в стремлении к обретению независимости от Сербии, либо поддержать Сербию в сохранении территориальной целостности союзного государства. Черкесы Косова выбрали третий вариант - сохранить нейтралитет. Некоторые сербы и албанцы нейтральную позицию адыгов-черкесов пытались представить как открытую поддержку сербов в подавлении албанских настроений. На самом же деле, адыги черкесы лишь гражданами государства, не нарушающими законы страны, в которой они проживали» [11].

Наряду с языком определенное значение в межэтнических коммуникациях имеет религиозный фактор, который может играть как интегрирующую, так и дезинтегрирующую роль. Косовских черкесов объединяла с албанцами общая конфессия — ислам. Однако религиозное единство не вызывало у них какой-либо поддержки антисербских настроений албанцев. «Религиозный фактор, отмечает респондент, оставался в стороне. Можно сказать, что для большинства албанцев национальные интересы гораздо выше религиозных». Один из инициаторов репатриации косовских черкесов Г.К. Чемсо подчеркивает, что «немногочисленная адыгская община всегда была лояльна к сербской власти. К тому же, умеренны в плане религиозном, за многие годы выработали хороший опыт совместной жизни со славянами-сербями и христианами» [12].

В апреле 2023г. автор этой статьи провёл небольшой личный социологический опрос среди представителей старшего поколения косовских черкесов (N=10 чел.), рождение и становление которых прошло ещё в социалистической Югославии (СФРЮ). Наше исследование включало в себе как фокусированное интервью с индивидуальным участием и группой лиц (подробное обсуждение одной темы, с которой респондент заранее ознакомлен), а также опрос по целому ряду вопросов. Личный опрос, по нашему мнению, выступает одним из наиболее надежных видов традиционных количественных исследований. Учитывая, что наши контакты имеют доверительный и продолжительный характер, соответственно возрастает уровень искренности респондентов, что не может не сказаться в целом и на качество собранных данных опроса.

Основные вопросы, которые были поставлены перед группой респондентов из числа косовских черкесов касались жизни в Югославии и отношение к её судьбе по прошествии почти 25 лет со времени репатриации на историческую родину.

Первый вопрос. Для черкесов Косово во взаимоотношениях в той или иной сфере: 1) экономические отношения (сельское хозяйство, торговля, бизнес); 2) социокультурные коммуникации (религия, родственные связи, браки, совместные праздники, спортивные мероприятия); политическая сфера (выборы, референдумы, миграционные настроения, политические силы); какие из этнических общин (сербы, албанцы, боснийцы, цыгане, косовские турки) края Косово бывшей Югославии были близки. Достаточно было отметить 3 контактных этнических общностей. Ответы респондентов распределились следующим образом:

1. В экономической сфере: сербы, албанцы, цыгане.
2. В социокультурной сфере: албанцы, сербы, боснийцы.
3. В политической сфере: сербы, албанцы, косовские турки.

Второй вопрос. Как адыги относятся к распаду Югославии:

1) трагедия, 2) естественный процесс, 3) положительно, 4) мотивация к репатриации. Большинство респондентов выбрали первый и последний варианты.

Третий вопрос. Есть ли у косовских черкесов ностальгия по союзной Югославии (варианты: да, нет). Большинство ответило утвердительно на данный вопрос [13].

В жизни черкесской общины на Балканах в той или иной степени отразились практически все факторы межэтнического взаимодействия: исторические и культурные, политические и ситуативные и т.д. Трагическая историческая судьба людей, оказавшихся вдали от родины, приучила косовских черкесов быть предельно осторожными. Длительный опыт совместного проживания с сербами, албанцами и другими балканскими народами сформировали у черкесов высокий уровень толерантности тогда, когда это касалось чужого языка, традиций и норм жизни. В условиях, когда на передний план выходили политические вопросы и межэтнические противоречия, косовские черкесы-адыги научились сохранять нейтралитет, как самую надёжную форму не быть вовлечёнными в разрушительные межэтнические конфликты.

Характер межэтнических контактов в значительной мере предопределяется важнейшими компонентами этнического самосознания этническими стереотипами, чувствами и ценностными ориентирами. Чувство любви к родине является неотъемлемым императивом ментальности любого этноса. Наиболее возвышенно и обостренно оно проявляется у тех этнических индивидов и общин, которые в силу вынужденной миграции или депортации разлучены с исторической родиной. Репатриант из Косово Исхак Цей вспоминал, что адыги (черкесы), проживаю-

щие в Югославии, начиная с периода изгнания, неустанно твердили о своем желании вернуться на отчужденную землю, родину. Каждый раз, когда в мире происходили значительные перемены, они с надеждой говорили, что час возвращения настал. Этническое самосознание, хотя и характеризует психологическую специфику конкретного народа, все же дает возможность понять и межэтническое взаимодействие как важнейший способ существования и развития всего человечества.

В наше сложное время, когда мир сталкивается с глобальными и региональными вызовами, исследование межэтнических коммуникаций имеет неопределимое значение в научно-теоретическом и практическом плане, так как её результаты способны дать не только объективный анализ сложных проблем этнических процессов, но и предугадать ход развития их позитивных и негативных тенденций.

Примечания:

1. Арутюнян, Ю.В., Дробизица, Л.М., Сусоколов, А.А. Этносоциология. – М., 1998; Политическая психология / под общ. ред. А.А. Деркача, В.А. Жукова, Л.Г. Лаптева. – М., 2003; Кольев А. Политическая мифология: Реализация социального опыта. – М., 2003.
2. Чемсо Г. Возвращение: Исторический очерк. Майкоп, 2000. С. 33.
3. Урошевич А. Косово (на сербском языке) — Белград, 1965 387 с.
4. БСЭ. Т. 13. -М., 1973.С. 781.
5. Интервью с репатриантом Раджепом Цеем, 1980 г.р. от 30.10.2007 г. — Полевые материалы автора (далее ПМА).
6. Иванова Ю.В. Косовский кризис. Этнические аспекты проблемы. — М., 1999. С. 15.
7. Смирнова Н.Д. Конфликт в Косово как часть «албанского вопроса» //Косово. Международные аспекты кризиса. — М., 1999 С.88.
8. ПМА.

9. ПМА.

10. Ким А. С. Этнополитическая конфликтология современных диаспор : актуальность, состояние, научно-исследовательская перспектива // Вестник Санкт-Петербургского университета. Международные отношения. 2009. №3. С.283-290.

11. ПМА.

12. Чемсо Г. Указ. Соч. С. 184-185.

13. Личный опрос автора статьи в г. Майкопе и ауле Мафэхабль Майкопского района Республики Адыгея (20.04.2023-25.04.2023г.)

HEZBOLAH – OD REVOLUCIONARNE ŠIITSKE MILICIJE DO REGIONALNOG POLITIČKOG I VOJNOG AKTERA

Danijela, S. Nikolić – doktorand

Fakultet za međunarodnu politiku i bezbednost, Univerzitet Union-Nikola Tesla, Beograd, Srbija, ninadaca@yahoo.com

Rezime

Hezbollah je libanska islamistička grupa vođena trostrukom ideologijom: uspostavljanjem islamske države, suprotstavljanjem postojanju Izraela i verni sledbenik doktrine Islamske Republike o vilajatu al-fakih. U proteklim decenijama, Hezbollah je proširio svoju ulogu u Libanu i regionu, stavljajući primat na borbu protiv Izraela i Zapada. Nakon izgradnje kapaciteta i iskustva u Siriji, Hezbollah danas predstavlja značajnu pretnju Izraelu. Uprkos svojoj vojnoj sposobnosti i uticaju u Libanu, Hezbollah se suočava i sa domaćim izazovima, uključujući potencijalnu finansijsku nestašicu i rastuću unutrašnju korupciju. Današnji Hezbollah dominira političkom i vojnom scenom Libana, poseduje desetine hiljada obučениh boraca kao i niz sofisticiranog naoružanja. Duboko je usađen u društveno-političke strukture Libana. Eksterni pokušaji da se oslabi mogli bi da izazovu snažnu destabilizaciju Bliskog istoka.

Ključne reči: Bliski istok, Hezbollah, političko angažovanje, spoljni uticaji

Ideologija Hezbollaha

Hezbollah (ili Hezb Allah, u prevodu „Božja partija“) je libanska islamiistička grupa stvorena 1982.godine. Nastala je od disidenata šiitskog pokreta Amal, uz ideološku podršku i finansijsku pomoć Irana i Sirije, sa ciljem da

se bori protiv izraelske okupacije južnog Libana. Iran je ranih osamdesetih godina prošlog veka u Hezbolahu video novo oružje za sprovođenje politike izvoza Islamske revolucije, a Sirija – mogućnost stvaranja isturenog fronta prema Izraelu. Glavne baze Hezbolaha nalaze se u oblastima Libana sa šiitskom većinom, u južnim predgrađima Bejruta, u oblasti duž granice sa Izraelom i dolini Beka uz granicu sa Sirijom.

Hezbollah kao militantna džihadistička islamistička organizacija sledi tri osnovne vizije: uspostavljanje islamske države u Libanu (što ostaje težnja ali ne i trenutni praktični politički cilj), suprotstavljanje postojanju Izraela i sprovođenje doktrine Islamske Republike o vilajatu al-fakih. Prva vizija, uspostavljanje islamske države u Libanu, ogleda se kroz poziv Hezbolaha u Manifestu „Otvoreno pismo“ objavljenom u februaru 1985.godine. Druga vizija je potraga za džihadom. Ovo uključuje „veći džihad“, koji predstavlja svakodnevnu duhovnu borbu, borbu duše da pobedi poroke i iskušenja ljudskog stanja postižući božansko znanje, duhovnu harmoniju i ljubav. Pridržavajući se „većeg džihada“ otvara se put za vođenje „manjeg džihada“, koji se može podeliti na „ofanzivni“ i „odbrambeni“ džihad. Prvi dozvoljava muslimanima da upadaju u druge zemlje i potčine građane sa opravdanjem da je islam jedina prava religija. „Odbrambeni džihad“, kao što samo ime kaže, obavezuje muslimane da brane svoju domovinu i narod od spoljne agresije. Hezbollahova kampanja 1980-tih i 1990-ih godina protiv izraelske okupacije južnog Libana i njen trenutni stav prema jevrejskoj državi su opravdavani pojmom „odbrambeni džihad“. Treća osnovna vizija je potčinjavanje vilajet al-fakih, ili vladavina jurisprudencije, model upravljanja islamskom državom. U šiizmu, viši sveštenici, poznati kao marjaat-e-takleed, ili izvori uputstva i imitacije, svetuju muslimane kako tačno da slede islamska učenja, ali izbegavaju uloge u politici i upravljanju. Koncept vilajet al-fakih, međutim, smatra da izabrani krajnji izvor verskog učenja treba da bude odgovoran ne samo za upravljanje islamskim pomašanjem, već i za definisanje opšte politike jedne nacije.

Prema Homeiniju,² „Ako biste želeli da razumete suštinu religije i islamske kulture, ne biste videli nikakvu jasnu razliku između verskog i političkog vođstva i štaviše, postalo bi očigledno da su političke borbe sastavni deo verske dužnosti. Stoga je vođenje takvih političkih sukoba i njihovo usmeravanje u pravom smeru element funkcionalne odgovornosti verskog

---

2 Ajatolah Ruholah Homeini, iranski političar i duhovni vođa od Islamske revolucije 1979.godine. Uspostavio je specifično političko uređenje koje kombinuje demokratiju sa teokratijom

vođe.³ Za Hezbolah, vali al-fakih je partijski nadzornik čije znanje islama je neprevaziđeno i čije se odredbe moraju poštovati. U praktičnom smislu, vali al-fakih će odrediti strategiju (npr. odupiranje izraelskoj okupaciji južnog Libana).

Regrutacija i obuka Hezbolahovih vojnika

Hezbolah teži da bude više od političke partije ili vojne organizacije. Još od ranih početaka 1980-ih godina, nastojao je da izgradi „kulturu otpora“ unutar Libanske šiitske zajednice – samo održivi, generacijski način razmišljanja i ponašanja koji obuhvata pojam otpora i nepokolebljivosti protiv grabežljivog Izraela i Zapadne ambicije na Bliskom istoku. Mladi šiiti su odgajani u sredinama koje poštuju Hezbolah, u kojima su okruženi partijskim motivima poput zastava, transparenta i slika mučenika na zidovima naselja. Deca od pet ili šest godina se podstiču da se pridruže borilačkim paradama u znak sećanja na godišnjicu al-Jom al-Kuds (Dan Jerusalima) i pridruže se Hezbolahovim Mahdi skautima koji ih uče osnovnim verskim načelima i uvode ih u laku vojnu obuku u letnjim kampovima u južnom Libanu. Odrastajući u takvoj atmosferi, mladi sa 18 godina u potpunosti se pridružuju pokretu. Ovaj uzrast se smatra tradicionalno potrebnom starošću za uključivanje u borbu.

Hezbolahov proces regrutovanja je naporan i temeljan poduhvat koji često traje mesecima, uključuje veronauku i vojnu obuku, sa početnim detaljnim bezbednosnim procenama svakog regruta. Prva faza regrutovanja podrazumeva ekstenzivne verske i doktrinarnе lekcije poznate kao tahdiratorske pripreme, gde kandidati uče ideološke temelje Hezbolaha. Oni se podučavaju konceptu vilajat al-fakih, važnošću „većeg“ i „manjeg“ džihada i na taj način kanališu neprijateljstvo prema Izraelu. Učenici uče i kulturu mučeništva i njegov značaj u šiitskoj doktrini. Oni uče da će napredak u razumevanju „većeg džihada“ doneti mudžahid, sveti borac, približiti ih Bogu i ukloniti ljudski strah od smrti. Mučeništvo Hezbolah smatra krajnjim izrazom samopožrtvovanja i demonstracije vera u Boga.⁴

3 Shapir, Yiftah S. "Hezbollah as an army", Institute for National Security Studies Strategic Assessment 19, no. 4 January 2017

4 Nicholas Blanford, "Look who's training: Hezbollah prepares for war," The Christian Science Monitor, December 4, 2013

Osnovna vojna obuka se obično odvija u kampovima u dolini Beka u istočnom Libanu. Osnovni trening uključuje poboljšanje kondicije i izdržljivosti kroz prisilne marševe sa teškim rančevima i često spavanjem na otvorenom bez obzira na vremenske prilike. Uče navigaciju pomoću kompasa, mapa, GPS sistema, i izviđanje i nadzor. Regruti se podučavaju osnovnim vežbama naoružanja sa automatskim puškama, lakim mitraljezima i raketnim granatama, kao i taktici malih jedinica u skladu sa tradicionalnom doktrinom protiv Izraelskih odbrambenih snaga (IDF). U protekloj deceniji Hezbolah je uveo obuku za ratovanje u gradovima. Postoji nekoliko malih gradskih objekata za obuku u kampovima u dolini Beka, od kojih se većina sastoji od dva paralelna reda jednospratnih zgrada bez krova od šljunka koje oponašaju ulicu u izraelskom stilu. Urbane ratne obuke i najmanje jedan propagandni snimak iz 2014. godine sugerišu da su objekti namenjeni obučavanju boraca da izvode preko-granične napade na Izrael u slučaju rata. Takođe postoji najmanje jedno mesto za gradsko ratovanje koje sadrži kolekciju višespratnih zgrada okupljenih oko džamije i vodotornja koji podseća na selo u arapskom stilu.

Kada se završi osnovna obuka, borci mogu da biraju (ili se ponekad ohrabruju) da se bave specijalizovanom veštinom, kao što su artiljerijske rakete, snajperske ili protivtenkovske rakete. Iran je glavno mesto za naprednu obuku, gde se realizuje 90-dnevni kurs za regrute u jedinice specijalnih snaga Hezbolaha, kao i obuku u amfibijskim tehnikama ratovanja i rukovanja sofisticiranijim i većim sistemima naoružanja kao npr. protivtenkovske rakete, sisteme protivvazdušne odbrane i pod-balističke artiljerijske rakete.

Struktura i vođstvo Hezbolaha

Hezbolah ima političko i vojno rukovodstvo. Glavni politički lider organizacije je šaik Hasan Nasrallah, bivši vojni komandant, koji se na tom mestu nalazi od 1992. godine. Hasan Nasrallah, rođen je 1960. godine u Bejrutu, Liban, školovan i radikalizovan u Libanu, Iraku, IR Iran. Duhovni lider organizacije do svoje smrti bio je šaik Mohamed Husein Fadlallah, dok je lider vojnog krila Imad Faez Munija ubijen u atentatu u Damasku. Prema procenama, vojna snaga Hezbolaha sastoji se od nekoliko hiljada boraca (procenjuje se oko 20.000 aktivnih boraca), a raspolaže i sa više od deset hiljada raketa sistema „kaćuša“, i izvesnom količinom raznih tipova raketa iranskog

porekla, dometa do 45 kilometara, koje koristi u preko-graničnim napadima na Izrael. Prema procenama, iz Irana stiže oko 100 miliona dolara godišnje, (neke procene idu i na dvostruko veći iznos) dok je Sirija glavni posrednik i snabdevač oružjem, i uz to obezbeđuje i logističku podršku. Sirijska vojska se nalazila na teritoriji Libana od 1976. do 2005. godine, tako da Hezbolah nije mogao da deluje bez njene saglasnosti i podrške. Zbog toga se često smatra za produženu ruku ovih zemalja u regionu. Teško je proceniti da li Hezbolah deluje pretežno samostalno, ili uvek u skladu sa njihovim instrukcijama, ali izraelski analitičari smatraju da često prilagođava svoje aktivnosti sirijskim i iranskim spoljnopolitičkim ciljevima.

Hezbolah važi za globalnu organizaciju, sa ćelijama koje se nalaze širom sveta, u Evropi, Aziji, Severnoj i Južnoj Americi. Ubrzo nakon osnivanja, organizacija se proćula serijom samoubilaćkih napada na izraelske i amerićeke mete u Libanu, kao i otmicama državljana zapadnih zemalja. U njene najveće akcije spadaju samoubilaćki napad na amerićeke vojni logor u Libanu kamionom punim eksploziva, u kome je poginulo više od 250 marinaca 1983. godine, napad na izraelsku ambasadu u Argentini 1992.godine (29 ųrtava) i napad na jevrejski centar u Buenos Airesu 1994.godine (95 poginulih).

Tokom izraelske okupacije južnog Libana (1982–2000) Hezbolah je vodio ųestoke borbe sa izraelskom vojskom. Preuzeo je na sebe najveće zasluge za izraelsko povlaćenje, ųto mu je jako podiglo ugled meću arapskim stanovniųtvom, kao jedinjoj organizaciji koja je uspela da „pobedi“ izraelsku vojsku. Njegova tadaųnja borba protiv Izraela pre bi se mogla oceniti kao gerilska, nego teroristićka, jer su ciljevi napada uglavnom bili vojni. Nakon izraelskog povlaćenja, Hezbolah je povremeno upućivao rakete ka severnoj oblasti Izraela, ali većih sukoba nije bilo.

Do napada Al kaide na Njujork i Vaųington 11. septembra 2001.godine u SAD Hezbolah je važio za najopasniju teroristićku organizaciju, u ćijim akcijama je stradalo najviše amerićeke vojnika i civila. Novembra 2001.godine i formalno je stavljen na amerićeku listu teroristićkih organizacija. Ipak, za razliku od borbe protiv Al–kaide, gde su Amerikanci usvojili i taktiku hapųenja i likvidacije terorista, protiv Hezbolaha su do sada pokuųavali da se bore uglavnom pritiscima na Siriju i Iran, sa ciljem onemogućavanja njegovog finansiranja i daljeg naoruųavanja. Treba reći i da je glava Imada Munije, ųefa vojnog krila organizacije, bila ucenjena na 25 miliona dolara. Za razliku od SAD, u Evropi se Hezbolah nalazi na crnim listama samo Italije, Poljske i Holandije, pre svega zbog legitimnog prisustva u libanskom parlamentu i zbog humanitarnih aktivnosti. Posle ubistva libanskog premijera Rafika Ha-

ririja, u martu 2005.godine, usledili su učestali pritisci međunarodne zajednice, pre svega Francuske i SAD, na Siriju da povuče svoje trupe iz Libana. Rezolucija SB UN-a 1559, koju su sponzorisale SAD i Francuska, poziva i na stvaranje jedinstvene libanske vojske, kao jedine vojne sile u zemlji, što bi automatski značilo i razoružavanje Hezbolaha. Ipak, organizacija je do sada uspela da osujeti takve pokušaje, pa je njena vojna moć ostala netaknuta.⁵

Hezbollah ima svoje lične obaveštajne službe – spoljnu i unutrašnju, čiji se pripadnici školuju pretežno u IR Iran i Severnoj Koreji. Procenjuje se da cela organizacija ima oko 100.000 članova, od toga 20.000 aktivnih boraca, koji se organizuju u oko 3.500 jedinica. Prijateljskim državama smatra IR Iran, Siriju, RF, a kao partnerske organizacije i grupe vidi pokret Amal (Liban), brigadu Zenabijun (Pakistan), Hute (Jemen), Hamas (Palestina), te Snage narodne mobilizacije (Sirija). Među svoje neprijatelje svrstava Izrael i Tursku, kao i Vojsku južnog Libana, Al Kaidu, ID, Slobodnu sirijsku armiju, front Al Nusra, Hajat Tahrir al-Šam i MEK (IR Iran).

Spoljni uticaji i finansiranje

Glavni spoljni pokrovitelj Hezbolaha je Islamska Republika Iran. Islamska revolucija u Iranu 1979.godine i izraelska invazija na Liban tri godine kasnije, popločale su put za saradnju između Teherana i libanskih šiitskih aktivista koji su sledili učenja ajatolaha Ruholaha Homeinija. Korpus garde islamske revolucije (I.R.G.C.) raspoređen u Libanu pomogao je u izgradnji antiizraelskog pokreta otpora u koji prerastao Hezbollah. Iran obezbeđuje finansiranje i oružje Hezbolahu, kao i strateška uputstva, često prepuštajući taktičku primenu svom libanskom savezniku. Drugi spoljni uticaj na Hezbollah ima Sirija, iako se dinamika tog odnosa značajno promenila u proteklih dvadesetak godina. Hafez al-Asad, bivši predsednik Sirije, smatrao je Hezbollah korisnim za pritisak na Izrael u južnom Libanu tokom on-off mirovnih pregovora 1990-ih godina na Bliskom istoku. Bašar al-Asad, koji je nasledio svog oca u julu 2000.godine, imao je bolji odnos sa Hezbollahom, omogućavajući im da steknu što veći uticaj u Libanu. Sirija je tada, takođe, po prvi put postala važan izvor naoružanja Hezbollaha. Hezbollahova vojna intervencija u Siriji od 2012.godine nastojala je da pomogne Asadovom režimu u borbi protiv naoružane opozicije i samim tim omogućila Hezbollahu partnerske odnose

5 Johnathan Schanze, Orde Kittrie, and Alex Entz, “How Washington can counter the rise of Hezbollah,” *Foreign Affairs*, September 29, 2017.

sa Damaskom, što je bio značajan pomak u odnosu na podređenu ulogu koju je imao pod vladavinom Hafeza al-Asada.

Finansijski podržavalac Hezbolaha nesumnjivo je Iran, što je odavno shvaćena činjenica koju je prvi put potvrdio vođa Hezbolaha Hasan Nasrallah u junu 2016. godine „Otvoreni smo po pitanju činjenice da je budžet Hezbolaha, njegovi prihodi, njegovi rashodi, sve što je jelo i piće, njegovo oružje i rakete iz Islamske Republike Iran“. Procene iranskog finansiranja Hezbolaha uveliko variraju od 50 miliona dolara godišnje do 100 dolara miliona godišnje. Koristeći libansku dijasporu, posebno u Africi i Južnoj Americi, Hezbolah je diverzifikovao svoje prihode kako se ne bi potpuno oslanjao na Teheran. Oslanjanje na sopstvene globalne finansijske resurse stalno raste, posebno poslednjih godina sa padom cena nafte i režimom sankcija Iranu. Uprkos usvajanju Zajedničkog sveobuhvatnog plana akcije (J.C.P.O.A.) dogovorenog 2015. godine, čini se da nije došlo do značajnog povećanja finansiranja iz Irana u Hezbolah.⁶

Ne postoje jednostavna rešenja u raskidanju tesnih ideoloških, finansijskih i materijalnih veza između Hezbolaha i Irana. Hezbolah je najveći uspeh Irana u izvozu Islamske revolucije, a libanska organizacija se pokazala kao pouzdan i efikasn partner u pomaganju Teheranu da izvrši uticaj na Bliski istok. Malo je realnih opcija kojima se može težiti u kratkoročnom ili srednjem roku, koje bi prekinule partnerstvo bez rizika od destabilizacije.

Hezbolah u libanskoj politici

Polovinom devedesetih godina, organizacija Hezbolah se transformiše i prerasta i u ozbiljan politički pokret, i bar u praksi deluje suprotno ciljevima iz sopstvene povelje. Kao politička stranka uspeo je da uđe u libanski parlament još 1996. godine. Kao i ostale slične organizacije, bavi se i humanitarnim poslovima i vodi mnogobrojne škole, prihvatilišta, sirotišta, koja se finansiraju iz legalnih fondova. Za taj period vezuje se veliko povećanje aktivnosti, sa ciljem širenja tzv. Hezbolahovog modela na slične militantne organizacije koje deluju u regionu. Prema izraelskim i američkim izvorima, Hezbolah ima veliki uticaj na Hamas i druge palestinske militantne organizacije. To ostvaruje preko finansiranja njihovih akcija, obukom pristalica u svojim kampovima

6 Matthew Levitt, "Hezbollah Finances: Funding the Party of God" The Washington Institute for Near East Policy, February 2005

i propagandnom aktivnošću.⁷ U poslednje vreme sve su češće tvrdnje da je počeo i samostalno da deluje na palestinskim teritorijama, preko sopstvenih ćelija sastavljenih od Palestinaca.

Hezbollah je učestvovao na izborima od 1996.godine i crpi podršku javnosti iz svoje široke mreže škola, klinika, omladinskih programa i drugih socijalnih usluga. Prvi put je ušao u vladu 2005.godine, i imao jedno do tri mesta u svakoj libanskoj vladi formiranoj od tada. Hezbollah je ponekad pokušavao da blokira odluke kabineta, što je dva puta izazvalo kolaps vlada povlačenjem iz kabineta zajedno sa svojim političkim saveznicima. Deo je političke koalicije 8. marta, u kojoj je i Slobodni patriotski pokret (hrišćanski) i Amal pokret (šiiti). Hezbollah ima dva mesta u privremenoj vladi Libana. Nije dobio dodatna poslanička mesta u parlamentu na izborima 2018. ili 2022. godine. Međutim, nakon isteka mandata predsednika Mišela Auna u oktobru 2022. godine, Hezbollah i njegovi saveznici opstruirali su napore parlamenta da izabere predsednika sprečavanjem formiranja kvoruma.

Oblasti vojnih operacija

Hezbollah ima sedište u Libanu i prvenstveno deluje na Bliskom istoku, iako je izvršavao napade na drugim mestima.

Liban. Prema procenama američke vlade, Hezbollah kontroliše pristup delovima Libana i deluje unutar zemlje relativno nekažnjeno. Grupa je bila umešana u atentat na bivšeg premijera Rafika Haririja 2005.godine koji je sprovedla eksplozijom automobila bombe u centru grada. U Bejrutu je 2011. godine ubijena 21 osoba.

Napadi na izraelske i jevrejske ciljeve. Tokom protekle dve decenije, Hezbollah je periodično pucao rakete na severni Izrael. Raketni napadi Hezbollaha dostigli su vrhunac tokom rata 2006. godine kada je tokom perioda od 34 dana lansirano više od 4.000 raketa na severni Izrael, ubivši 55 Izraelaca. Hezbollah je takođe sprovodio prekogranične racije na izraelska sela i vojna postrojenja. U sukobu 2006. godine poginulo je oko 163 Izraelca i više od 1.000 Libanaca. Izraelski izveštaji ističu da postoje jasni naponi Hezbollaha da proizvodi precizno navođene rakete unutar Libana. Izrael je takođe uništio

---

7 Shapir, Yiftah S. "Hezbollah as an army", Institute for National Security Studies Strategic Assessment, 2017

više tunela Hezbolaha koji vode od Libana u Izrael. Hezbolah je umešan i u napade na izraelske i jevrejske ciljeve izvan Izraela.

Sirija. Hezbolah ima dugogodišnju vezu sa Asadovom vladom u Siriji,⁸ koja olakšava tranzit oružja preko svoje teritorije od Irana do Hezbolaha. Nasrallah je 2013. godine, priznao operacije Hezbolaha unutar Sirije i obećao da će grupa „učiniti sve što je u njenoj moći“ da osigura opstanak Asadove vlade.

Jemen. Hezbolah takođe obezbeđuje oružje i obuku Huti militantima u Jemenu. Huti su sproveli napade balističkim raketama i bespilotnim letelicama (UAV) na iranske rivale Saudijsku Arabiju i Ujedinjene Arapske Emirate.⁹

Aktivnosti Hezbolaha u uslovima ekonomske krize u Libanu

Liban se suočava sa jednom od najvećih kriza u svojoj istoriji, za čije su okončanje neophodne odluke vlade koja mora imati punu podršku libanskog stanovništva i međunarodnih aktera. Libanska valuta izgubila je oko 90% vrednosti u odnosu na američki dolar od 2019.godine, što je rezultiralo nestašicama hrane, energenata i lekova. Usled takvog razvoja situacije, preko tri četvrtine libanskog stanovništva živi ispod granice siromaštva, a situaciju dodatno otežava i prisustvo velikog broja palestinskih i sirijskih izbeglica. Istovremeno Hezbolah preduzima niz ekonomskih mera u cilju poboljšanja životnog standarda svojih pristalica.

Dugogodišnja ekonomska kriza uzrokovala je drastičan pad standarda, koji je naročito izražen kod srednjeg i nižeg sloja, svih veroispovesti. U takvim okolnostima, Hezbolah sprovodi posebnu ekonomsku politiku pomoći šiitskim muslimanima u Libanu, a u pojedinim slučajevima i pripadnicima drugih veroispovesti i muslimanskih sekti. Posebna pažnja se poklanja porodicama aktivnih i preminulih/poginulih pripadnika vojske Hezbolaha, koji od svoje partije primaju i najveću socijalnu pomoć.

Partija aktivno podržava razvoj poljoprivrede na jugu Libana i promovira agri-kulturni džihad. Podrška se sastoji od donacija i namenskih kredita za razvoj poljoprivrede. Po izbivanju pandemije Kovida 19, u martu 2020.godine, Hezbolah je brzo reagovao i sproveo protiv-epidemiološke mere pružajući

8 Eichner Itamar and Roi Keis, "Syria's UN envoy: Retaliation against Israel 'changed rules of the game', Ynet, March 20, 2017

9 Carla E. Humud, Analyst in Middle Eastern Affairs

bolje medicinske usluge od državnih institucija pomoću svoje organizacije Islamic Health Organization. Nestašice osnovnih životnih namernica Hezbolah je uspeo da prevaziđe otvaranjem lanca supermarketa Al-nour Depot gde se prodaje roba iranskog i sirijskog porekla, po cenama nižim za 30-50 % od tržišnih. U navedenim okolnostima Hezbolah se primarno fokusirao na održavanje i jačanje popularnosti unutar zajednice svojih pripadnika i pristalica, ali nisu retki slučajevi pomoći i drugim muslimanskim sektama u Libanu. Da bi to postigao, prevashodno je iskoristio svoju široko razvijenu mrežu socijalnih usluga i pojačao napore u informacionom domenu kako bi oblikovao percepciju njegovih pristalica i šire javnosti. Poslednji parlamentarni izbori održani maja prošle godine ukazuju da ne opada poverenje libanskih šiita u Hezbolah i da će ta stranka i u narednom periodu imati značajnu ulogu u političko-bezbednosnom ambijentu te zemlje. Jačanju pozicije Hezbolaha ide u korist i stopa nataliteta koja je u Libanu najviša upravo kod šiita, uz istovremeno značajno iseljavanje libanskih hrišćana.

Hezbolah je uspeo ne samo da se prilagodi pogoršanju ekonomskih prilika u Libanu, nego i da negativne privredne trendove iskoristi za jačanje svojih pozicija unutar zemlje.

Iako su glavna ciljna populacija Hezbolahovih mera šiiti, uspeh u prevazilaženju ekonomskih teškoća pozitivno se odražava i na percepciju te organizacije i van njene osnovne baze. Raznovrsnost socijalnih mera ukazuje na visok stepen organizovanosti, planiranja i informisanosti dela Hezbolahovog rukovodstva koje je zaduženo za predlaganje i usvajanje navedenih politika. Takođe, složeni poslovi koordinacije relativno raznovrsnog asortimana prehrambenih proizvoda ukazuju da Hezbolah raspolaže boljim kadrovima i višim finansijskim sredstvima od državnih, što takođe oblikuje njegovu javnu percepciju od strane libanskog stanovništva. Navedeni trendovi rezultirali su blagim povećanjem broja mandata Hezbolaha na poslednjim parlamentarnim izborima, što je u uslovima pomenute ekonomske krize značajan uspeh na libanskoj političkoj sceni.

Delovanje Hezbolaha u našem regionu

Na prostoru zemalja našeg regiona nisu registrovane aktivnosti Hezbolaha, osim u slučaju učestvovanja u ratnim zbivanjima u BiH od 1992/1995. godine. Naime, da bi pokazao posvećenost panislamskoj ideji, Hezbolah je 1992.godine uputio dobrovoljačku jedinicu da ratuje na strani Bošnjaka. U

svom sastavu je imala oko 80 boraca specijalizovanih za vođenje gerilskog rata. Pretežno su bili zaduženi za obučavanje Armije BiH, učestvovali su u borbenim akcijama, ali nisu činili zločine nad civilnim stanovništvom. Nakon rata pripadnici pomenute jedinice su se vratili u Liban. Pored toga, bombaški napad na autobus sa izraelskim turistima na aerodromu u okolini Burgasa u Bugarskoj pripisan je Hezbolahu, iako ta organizacija nikada nije preuzela odgovornost za navedeni teroristički akt.

U vezi sa našim regionom je i interesantna činjenica vezana za Sporazum Beograda i Prištine potpisan 4.9.2020. u Vašingtonu, koja se tiče obaveze obe strane da Hezbolah proglaše terorističkom organizacijom. Imajući u vidu da je Hezbolah sastavni deo političkog života Libana i saveznik Irana i Sirije, koje, sa druge strane, nisu priznale nezavisnost tkz. Kosova, postaje upitno prisustvo ovakvog zahteva u gore pomenutom sporazumu. Na sve navedeno političku organizaciju Hezbolaha ni Evropska unija ni Rusija ne smatraju terorističkom organizacijom. Evropska unija je proglasila vojno krilo Hezbolaha terorističkom organizacijom, dok je Nemačka to učinila u potpunosti, kao i Velika Britanija i Arapska liga.

Osvrt na aktuelna dešavanja na Bliskom istoku

Hezbolah podržava palestinski Hamas u njegovim akcijama. U znak solidarnosti sa Hamasom i napadima koje ova organizacija kontinuirano sprovodi protiv Izraela od 07.10.2023. godine, Hezbolah pruža podršku napadima koje sprovodi sa teritorije Libana lansiranjem raketa na izraelske teritorije, pri čemu je prvi ozbiljniji napad zabeležen 10.10.2023. godine. Vođa Hezbolaha, Hasan Nasralah, nije se javno obraćao svojim simpatizerima do 03.11.2023. godine, kada je na trgu Ašura u Bejrutu, Liban, održao govor o aktivnostima organizacije usmerenih protiv Izraela.

U uvodnom delu govora, Nasralah je uputio saučešće porodicama poginulih Palestinaca i Libanaca, čestitajući im mučeničku smrt njihovih voljenih, koji će zbog svojih dela otići direktno u Raj. Istakao je da je u pitanju etički rat protiv cionističkog neprijatelja, koji se vodi u službi Boga (Alaha), te da je stoga opravdan. Naglasio je da je Hezbolah spreman da žrtvuje svoje ljude zarad slobode naroda Palestine. U glavnom delu govora, Nasralah je predstavio perspektive učešća Hezbolaha u navedenom sukobu, kao i kontekst u kojem se Liban, kao teritorija sa koje Hezbolah deluje, dovodi u vezu sa

sukobom. Pre svega, zahvalio se i šiitskim milicijama i Hutima za kontinuirani doprinos naporima Hamasa u borbi protiv Izraela, koji te grupe daju kroz sprovođenje napada na OS SAD u Siriji i Iraku (šiitske milicije), kao i kroz sprovođenje napada bespilotnim letelicama (BPL) na Izrael (Huti). U svom govoru istakao je da je patnja Palestinaca poslednjih godina poznata celom svetu, a da je ona intenzivirana stupanjem aktuelnog režima u Izraelu na vlast. Naglasio je problem velikog broja palestinskih zatvorenika u izraelskim zatvorima, kao i pitanje statusa džamije „Al Aksa“. Takođe, istakao je činjenicu koja se odnosi na dvadeset godina proterivanja i porobljavanja Palestinaca u otvorenim koncentracionim kampovima na Zapadnoj obali, kao i izgradnju nelegalnih izraelskih naselja (kibuca) na palestinskoj zemlji. Nasralah je istakao da je ovih ključnih četiri problema dodatno usloženo neaktivnošću međunarodne zajednice po tom pitanju. Sve navedeno izazvalo je reakciju Hamasa, koja je kulminirala velikim napadom na Izrael 07.10.2023. godine, nazvanim „Tajfun Al-Aksa“. Nasralah je potvrdio da je aktivnost koordinisao i izveo Hamas samostalno, bez ikakvog učešća drugih strana i organizacija, te da su informacije o navedenom napadu do samog početka čuvane u tajnosti. Element tajnosti identifikovao je kao glavni razlog uspeha operacije, kao i potvrdu činjenice da je operaciju u potpunosti realizovao Hamas, bez ičije pomoći. Pored toga, istakao je da su sam uspeh operacije i tajnovitost značajno uticali na kasnije masovno učešće i pridruživanje drugih prijateljskih frakcija palestinskoj borbi. Potvrdio je da IR Iran od Homeinijeve revolucije do danas kontinuirano podržava aktivnosti libanskih i palestinskih militantnih pokreta, ali da se ne uključuje direktno, niti daje instrukcije po pitanju načina i trenutka delovanja tih grupa. Ocenio je da je u pitanju „sjajna“ operacija, koja je izazvala „zemljotres“ u bezbednosno-političkom, vojnom i diplomatskom kontekstu, koji će nadalje uticati na postojanje i budućnost cionističkog neprijatelja. Naime, Nasralah smatra da je ovo potvrda krhkosti izraelske države, ne samo na spoljnom, već i na unutrašnjem planu, upoređujući državu sa „paukovom mrežom“. To potvrđuje i brzom podrškom SAD Izraelu, procenivši da Izrael očigledno nije u mogućnosti da se sam izbori sa Palestinom, iako je do sada u javnosti postojao stav da je Izrael militarizovana i jaka vojna država. Po pitanju odgovora Izraela na napad Hamasa, istakao je da je u prvih par sati napada utvrđeno da je „neprijatelj“ bio iznenađen, što potvrđuje da je operacija sprovedena pravovremeno i na pravi način, jer je izraelskom vojnom vrhu bilo potrebno nekoliko sati da se organizuje i odgovori na napad, koji nije bio primeren, jer se ogleđao u napadima na palestinske civile, a ne na pripadnike Hamasa. Pored Izraela, SAD je okarakterisao kao glavnog neprijatelja Palestine, navodeći da su one takođe krive za palestinske žrtve, kao

i za trenutnu sudbinu te države, ali i Iraka i drugih država na Bliskom istoku u kojima SAD kontinuirano održava vojno prisustvo.

Po pitanju Libana, Nasralah je ponovio da je država u kojoj Hezbolah deluje pretrpela dosta zbog postojanja i aktivnosti Izraela u regionu, kao i da je neophodno da se bliskoistočne države ujedine i prekinu dovod energenata, a posebno nafte i gasa, Izraelu, kako bi se ta država dodatno oslabila i na taj način smanjili kapaciteti za delovanje protiv palestinskih ciljeva.

Kada je reč o samom učešću Hezbolaha u ovom sukobu, Nasralah je potvrdio da se ova organizacija priključila borbama 08.10.2023. godine, dan nakon pokretanja operacije, kada su napade izveli iz pojasa farmi Šeba, iz Libana. Potvrdio je da sa te teritorije Hezbolah svakodnevno izvodi raketne napade manjeg opsega na pogranične delove Izraela, a da se napadi izvode na izraelske OS, vojne instalacije, ali i tehnologiju, kako bi se onesposobili sistemi za nadgledanje regiona. Glavni cilj napada je „razvlačenje“ izraelskih snaga na dva fronta, bez značajnih ispada iz standardnog šablona i širenja opsega napada, ističući da su napadi naveli OS Izraela da najefektivniji deo svog ljudstva preusmeri na granicu sa Libanom, čime su pošteđeni stanovnici Palestine. Prema navodima Nasralaha, trećina čitavih OS Izraela su na izraelsko-libanskoj granici, sa fokusom na elitne jedinice, pri čemu je i sistem PVO „Gvozdna kupola“ (Iron Dome) pretežno fokusiran na taj deo izraelske granice. U završnom delu govora, Nasralah je istakao da nikakve pretnje neće obeshrabriti Hezbolah od delovanja, već da će se napadi nastaviti i da će njihov intenzitet biti diktiran razvojem situacije u Gazi i stavom Izraela prema Libanu, naglasivši da su „sve opcije otvorene“ i da svi moraju biti spremni na sve scenarije, pa čak i na rat.

U svetlu najnovijih događaja na Bliskom istoku značajno je istaći da su bliskoistočni politički analitičari procenili da ni Libanu ni Hezbolahu nije u interesu intenziviranje sukoba sa Izraelom, uzevši da bi uvlačenje Libana u takav sukob dodatno urušilo već krhku političko-bezbednosnu situaciju i aktuelnu ekonomsku krizu u zemlji. Stoga, ozbiljnije intenziviranje delovanja Hezbolaha nije očekivano, osim ukoliko ne dobije takve instrukcije od IR Iran. Pored toga, usled intenziviranja napada Hezbolaha na teritoriju Izraela od početka operacije Hamasa, savetnik za nacionalnu bezbednost premijera Izraela Bendžamija Netanjahua, Tači Hanegbi, upozorio je 14.10.2023. godine vođstvo Hezbolaha, kao i libanski državni vrh, uzevši da ova organizacija deluje sa teritorije te države, da napadi Hezbolaha na Izrael preko teritorije Libana daju jasan razlog OS Izraela da otpočne akcije protiv Libana, što može rezultirati i destrukcijom te države. Dosadašnji napadi rezultirali

su smrću sedam pripadnika OS Izraela i jednog izraelskog civila, dok je na libanskoj teritoriji ubijeno oko 57 pripadnika Hezbolaha, 10 pripadnika srodnih, partnerskih grupa, kao i 10 libanskih civila, među kojima je i jedan strani izveštač (novinar Reuters).

Zaključak

Savremeni društveni pokreti, poput Hezbolaha, artikulišu i primenjuju okvire kolektivne akcije kako bi uticali na tumačenje ljudi i sveta oko sebe i kako bi ih podstakli na kolektivno delovanje ka ostvarenju ciljeva. Hezbolahova nepokolebljiva podrška narodnim mobilizacijama u velikoj meri odražava ideologiju pokreta: stoji na strani naroda koji decenijama živi pod ukorenjenim autoritarnim diktaturama koje su podržavale SAD i koje su izbegavale sukobe sa Izraelom, ističe pravo svojih pristalica na demokratske promene za arapsko jedinstvo, i poziva se na verske koncepte kao što su džihad, mučeništvo i žrtvu prilikom opisivanja događaja i motivisanja pristalica na kolektivnu akciju.

Literatura

1. Ahronheim, Anna. "Russia agrees to keep Iran, Hezbollah forces away from Israeli border," The Jerusalem Post, October 18, 2017.
2. Beirut "A Strategy session with Prime Minister Siniora and his friends," Wikileaks Cable: July 7, 2006,
3. Carla E. Humud, Analyst in Middle Eastern Affairs, Source: Created by CRS. UNIFIL = United Nations Interim Force in Lebanon; UNDOF = United Nations Disengagement Observer Force
4. Eichner Itamar and Roi Keis, "Syria's UN envoy: Retaliation against Israel 'changed rules of the game'," Ynet, March 20, 2017.
5. Yonah Jeremy Bob, "Massive Iranian Funding for Anti-Israel Terror Groups Revealed," The Jerusalem Post, June 23, 2017.

6. Matthew Levitt, "Hezbollah Finances: Funding the Party of God," The Washington Institute for Near East Policy, February 2005.
7. Nicholas Blanford, "Look who's training: Hezbollah prepares for war," The Christian Science Monitor, December 4, 2013.
9. Nicholas Blanford, "Sunni cleric incites gun battle with Lebanese army and Hezbollah," The Christian Science Monitor, June 24, 2013.
10. Scott Wilson, "Lebanese wary of a rising Hezbollah," The Washington Post, December 20, 2004.
11. Shapir, Yiftah S. "Hezbollah as an army", Institute for National Security Studies Strategic Assessment 19, no. 4, January 2017
12. Hizballah International Financing Prevention Act of 2015, U. S. C. § 2297 (2015).
13. Johnathan Schanze, Orde Kittrie, and Alex Entz, "How Washington can counter the rise of Hezbollah," Foreign Affairs, September 29, 2017.
14. "Qassem: No withdrawal from Syria before political solution." Naharnet, October 28, 2017.
15. The Middle East Institute

<http://www.naharnet.com/stories/en/237382-qassem-no-withdrawal-from-syriabeforepoliticalsolution>

<https://crsreports.congress.gov>

https://wikileaks.org/plusd/cables/06BEIRUT2291_a.

<https://www.csmonitor.com/World/Middle-East/2013/1204/Look-who-s-training-Hezbollah-prepares-for-war>

<http://www.inss.org.il/uploadImages/systemFiles/Hezbollah%20as%20an%20Army.pdf>

<http://www.jpost.com/Middle-East/Russia-agrees-to-move-Iran-Hezbollah-forces-away-from-Israeliborder-507727>

<http://www.ynetnews.com/articles/0,7340,L-4937845,00.html>

<https://www.csmonitor.com/World/Middle-East/2013/0624/Sunni-cleric-incites-gun-battle-with-LebaneseArmy-and-Hezbollah>

<https://www.congress.gov/bill/114th-congress/housebill/2297/text/pl>

<https://www.foreignaffairs.com/articles/lebanon/2017-09-29/how-washington-can-counter-rise-hezbollah>

Abstract

Hezbollah is a Lebanese Islamist group, guided by a triple ideology: establishment of an Islamic state, opposition to existence of Israel, and being a faithful follower of the Wilayat al-Faqih ideology of the Islamic Republic. In the past decades, Hezbollah expanded its role in Lebanon and the region, placing primacy on their fight against Israel and the West. After building capacity and gaining experience in Syria, Hezbollah nowadays represents a significant threat to Israel. Despite its military abilities and influence in Lebanon, Hezbollah is facing domestic challenges as well, including potential financial scarcity and growing internal corruption. The contemporary Hezbollah dominates the political and military scene of Lebanon, has dozens of thousands of trained fighters, as well as a range of sophisticated weapons. It is deeply embedded in the socio-political structures of Lebanon. External attempts directed towards its weakening might cause a strong destabilization of the Middle East.

Key words: Middle East, Hezbollah, political engagement, foreign influence